

munikatív akció sem ér véget akkor, amikor a befogadó behajtja a verset, és visszatér a könyvet a polcra.

A (f)irkalapok ebben a procedurális megközelítésben bizonyosan kommunikátum(ok)nak tekinthetők.

2. Hét vers és vázlatok

Itt összesen hét verset választottam ki Nagy László életművéből, amelyekhez (f)irkalap vagy (f)irkalapok társulnak. Ezek a gyűjteményes kötetbeli (NAGY: 1988.) sorrendjükben a következők: *Lehetőségek* (439), *Gábor* (459), *Új évszak jön* (509), *Verseim verse* (551), *Elhúllt bolondok nyomán* (552), *Balassi Bálint lázbeszéde* (555) és *A genszterekhez* (631).

Változataik együttesében mindegyik multimediális kommunikátum. A verbális és képi összetevőből felépített alkotások PETŐFITől kidolgozott tipológiai keretében az (1) / 'Kp + Vb' altípusba tartoz(ná)nak (lásd a *Bevezetésben* az 1. táblázat második sorát), ahová például Kondor Béla illusztrált versei is. Az altípus jellemzőit lásd a 3. fejezetben az 1. alatt.

A füzetlapok verbális nyelvi anyagát adott esetben releváns részleteiben, máskor teljes egészében (esetleg csak egy-egy főlétesnek tűnő vagy ismétlődő rész elhagyásával) igyekszem lejegyezni, majd vázlatosan kommentálni. A lejegyzés célja a kézírásos verbális elemek, egységek láthatóvá-olvashatóvá tétele (e helyütt 'nagyítás'-a is). A szövegűség érdekében célszerű néhány egyszerű jelölést bevezetni a kinyomtatott (végleges) változat vehikulumával nagyjából megfeleltethető chirografikus szövegűhely(ek)en / variáns(ok)on / részlet(ek)en. A folyamatosan írt szövegűszelvények sorrendje általában jól nyomon követhető, az áthúzások, betoldások stb. kronológiai sorrendjével kapcsolatban azonban – topológiai adottságaik és jellegük alapján – inkább csak feltételezéseink lehetnek. A véglegessel megegyező verbális nyelvi elemeket e fejezet alapszedés-típusával azonos karakterekkel szedtem, a kisebb eltéréseket az alapszedés-típus *kurzíválás*-ával jelöltem, a végleges változatban nem szereplő elemek megkülönböztetésére pedig *más betűkészlet szolgál kurzív* szedéssel. Szükség esetén a szövegváltozatokat görög kisbetűkkel, a sorváltozatokat pedig sorszámuk felső indexelésével („”) is elkülönítettem. Amikor az adatokat egymáshoz rendelve táblázatban közlöm, a versek vehikulumai a soremelések miatt kismértékben eltér a nyomtatott (gyűjteményes kötetbeli) formájuktól. A jelölések¹ a következők:

- „*...*”: inkább csak valószínűsített vagy valószínűsíthető verbális elem(ek);
- „*?*: rekonstruálhatatlan(nak), kibetűzhetetlen(nak) (tűnő) verbális elem(ek);
- „...<”: beszűrt / betoldott, olvasható verbális elem(ek) vagy javítás(ok);
- „>?<”: beszűrt / betoldott, nem olvasható(nak látszó) verbális elem(ek);
- „<...>”: (vízszintesen) áthúzott vagy fölülírt, olvasható verbális elem(ek);
- „<?>”: áthúzott vagy fölülírt, nem olvasható(nak látszó) verbális elem(ek).

2.1. A – HAT/-HET hatóköréről (*Lehetőségek*)

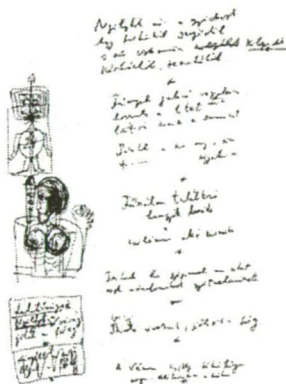
A *Lehetőségek* a *Medvezsoltár* című ciklus (1967 – 1973.) egyik darabja. Kézírásos változatait, 1973-ból, lásd az 1. ábrán (NAGY: 1980b. 146).

LEHETŐSÉGEK

Nyílhat a virág

Jöhet a féreg

2.1.1. A 60-as, 70-es évek fordulójára a költő túljutott a hosszúversek formai és tematikai lehetőségein. Lírájában fölbukkannak „(...) olyan rövid versszerkezetek – írja TOLCSVAI NAGY GÁBOR –, amelyeket korábban egyáltalán nem lehetett olvasni Nagy Lászlótól, s amelyek tömörségük, epigrammatikus jellegük kényszerítő ereje révén már nem a vizuális imagináció kifejtő, leíró beszédmódjában működnek, hanem az anyagi-érzéki összetevőt a legelemibb szintre vonják vissza” (TOLCSVAI NAGY: 1998. 134). Ilyen költeményei például a *Záróra*, *fejlövés*, az *Én vacogok már* (ezek elemzését lásd VASS: 1991b. 71 kk.). Ilyen a *Lehetőségek* is.

1. ábra

2.1.2. A *Lehetőségek* című (f)irkalapon (az 1. ábrán) egy női portré látható, fölötté sematikus figura, mellettük a *Lehetőségek* lehetőségei. A verbális és a képi elemek között egykönnyen nem létesíthető motiválható kapcsolat.

2.1.3. Az 1. ábrán látható füzetlapról öt *lehetőséget* jegyeztem le, topográfiai sajátosságaikra alapozott feltételezéseim szerint keletkezésük sorrendjében.

- (α) *Tested ha gyönyörrel nem etet
csak rám *? gyötrelmeimet.*
- (β) *Bimbó > Virág < növekszik, jöhet a féreg.*
- (γ) *A Vénusz csillag *? fénye
*arany *? *karika* a tóban*

- (δ) *Kinyílt a virág*
Eljött a féreg.
- (ε) <Kinyílt a> »Nyílnak a< virág *.*
jöhet a féreg

E lehetőségek közül az (α) a *Gábrriel* című költeménybe került át (lásd 2.2.). A (β) következtető utótagú mellérendelt összetett mondatként tematizálja a végleges változatot. Az első tagmondata az ok / előzmény, a második az okozat / következmény, vagyis egymáshoz elég egyértelműen a *tehát, hát, így, ezért* grammatikai kötőszókkal explikálható relációban kapcsolódnak. Analóg a helyzet a (δ) esetén is. A (γ) metaforája egybejátssza az 'égi' és a 'földi' ('tavi') lehetőségeket, az (ε) pedig gyakorlatilag azonosnak tekinthető a végleges változattal. A *Lehetőségek* cím (aláhúzáva) csak a (δ), illetőleg az (ε) fölött olvasható.

Többféle következtetés hozzárendelését, illetőleg ironikus interpretációt jószerével csak a végleges kétsoros tesz lehetővé. Mindez lényegében egy közvetlenül a mikro-összetevők szintjén végrehajtott javításnak köszönhető: éspedig a ható ige alkalmazásának. Ez egyrészt nyelvtanilag is az alapigével megnevezett cselekvés *lehetőségét* fejezi ki, másrészt minimálisan fellazítja a (β) kapcsán tárgyalt egyértelmű relációt, ami így már inkább választó, mint következtető jellegű, ekként mégiscsak adekvátabb a tematikával.

2.1.4. Más megfogalmazásban: adott esetben egy akár a mikroegység-összetevők szintjén elvégzett javítás is előidézhetheti nemcsak a mikro-, a közép- és a makroszint, hanem a szövegegsz formai és szemantikai felépítésének, organizációformáinak (itt főként a relacionálisnak és az inferenciálisnak) a (jelentős, lényegi) megváltozását. (A szövegszintek, a kompozícióegységek és a kommunikációegységek, valamint a szemiotikai textológiai organizációformák fogalmával kapcsolatban lásd például PETŐFI: 1991. 11 kk.).

2.2. De a 'de' nemde nem 'de'? (Gábrriel)

A *Gábrriel az Ajándék* című ciklus (1967 – 1973.) egyik darabja. Rajzos versvázlatát a 2., kézirátát pedig a 3. ábra (mindkettő 1970-ből való) mutatja (NAGY: 1980b. 28, 29).

GÁBRIEL

Világos nappal viola
cirmolja mackó-pofámat.
Jön a tündér s nem hoz gyönyört,
csak vékonyka nyálat.

Gyönyört ha nem ad,
okot ad hogy utáljam.
Ingatom árva medve-fejem
s mennydörög a májam.

Úristenem, fujj az égből
ágyékomra dérből fátyolt.
Gyönyört ha nem ad:
megszületése is kár volt.

Lovam szeme véres oltárt,
sarkantyúm szitkot sugároz.
Gyönyört ha nem ad:
elrobogok szilaj banyámhoz.

2.2.1. A költemény Báthori fejedelem féktelen szenvedélyét juttatja kifejezésre. „Ez az ösztönmélyi erotikus vadság – írja GÖRÖMBEI – önportréban, monológban nyilatkozik meg, így létmélységű érvelésjellege is van, az ösztönös életszemlélet sodró erejét is érzékelteti (...)” (GÖRÖMBEI: 1992. 301).

2.2.2.1. A 2. ábrán látható vázlaton markáns férfiprofil: metszett vonások, férfiasan nemes megindulás. Előtte visszahorkanó mén. A lap alján az első versszak 'kezdetei' olvashatók. Ez a versszak (a már ismertetett jelölésekkel) a következő:

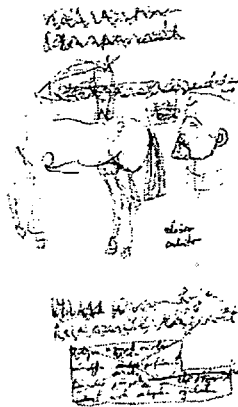
Világos nappal viola
súrolta »súrolja« medve »mackó«-pofámat
tündér jön, de ** <gyönyört> »nem hoz gyönyört«
<ereszt> csak vékonyka nyálat.

2.2.2.2. A 3. ábra kézirata két helyen tér el a végleges szövegtől, mind a kétszer a harmadik versszakban. Az egyik eltérés az, hogy az egy kompozícióegységet alkotó sorpárok itt még fordított sorrendben szerepelnek. A szemiotikai textológia terminus technicusaival úgy is mondhatni, hogy alapjában véve csak a szóban forgó egységek elrendezettsége (konfigurációja) változott meg a szöveg kompozíciójának makroszintjén. A másik pedig az, hogy a „dérből” elem helyén a „hideg” elem állt, azaz:

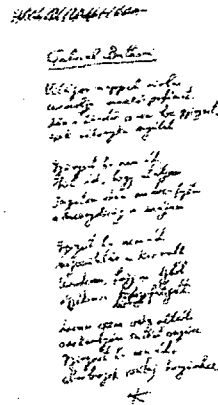
*Gyönyört ha nem ad:
megszületése is kár volt.
Úristenem, fujj az égből
ágyékomra <hideg> »dérből fátyolt.*

2.2.3.1. A korábbi előzmény (lásd 2. ábra) „de” kötőszóval explikál ellentétet. BÉKÉSI IMRE interpretációs keretében az ilyen jellegű oppozicionális konstrukció a következő utótagú ellentét *de... (te)hát* kötőszóegyüttessel alakult típusát képviseli, amelyben az okozatiság oki része áll közvetlen ellentétben az előtaggal, s amelynek alapkép-lete (vö. BÉKÉSI: 1993. 114 és kk.):

(A de (C tehát B))

2. ábra

3. ábra

A fenti konstrukciótípusnak – elvileg – sorrendi változata a *de... mert* kötőszó-együttessel alakult megokolt utótagú ellentét, amelyben az oksági viszony okozati része áll közvetlen ellentétben az előtaggal, s amelynek alapképlete (vö. BÉKÉSI: 1993. 84 és kk.):

(A de (B mert C))

A korábbi előzmény rekonstruált gondolatmenete a következő lehetett (a nyilak a transzformációk irányát mutatják): „tündér jön” → „Jön a tündér”, „de *?* <gyönyört> nem hoz gyönyört” → „s nem hoz gyönyört”, *tehát / ezért* „okot ad, hogy utáljam”. Sőt, ha a harmadik versszak kompozícióegységeinek sorrendjében nem történik változás a kézirat sorrendjéhez képest (lásd 2.2.2.2. alatt), akkor az okozati lánc kvázi közvetlenül folytatódik vagy legalábbis folytatható így: *tehát / ezért* „megszületése is kár volt”, amit lényegében egy újabb okozat követ: *tehát / ezért* „fujj az égből / ágyékomra (*hideg* →) dérből fátyolt”. Ez azonban szemantikailag 'inkompatibilis' a megelőző okozatokkal. Feltevésem szerint az így rekonstruált láncolatot szakíthatta meg a költő a harmadik versszak kompozícióegységeinek végleges változatbeli sorrendjével, aminek eredményeként a „Gyönyört ha nem ad: / megszületése is kár volt” sorpár már nem a szóban forgó oksági lánc okozati folytatásaként jelenik meg, hanem (a következtető viszonyt 'megfordító') megokoló utótagként, s így az „Úristenem, fujj az égből / ágyékomra dérből fátyolt.” előtag okát fejezi ki. Elvileg mintha az (A de (C *tehát* B)) következtető utótagú ellentétnek az (A de (B mert C)) megokolt utótagú sorrendi változata rajzolódna ki. Mindenestre határozottabbá vált a lírai én 'fohász'-a Istenhez egyrészt, másrészt nemcsak a szemantikai 'inkompatibilitás' szűnt meg, hanem nyílt egy új asszociációs mező is. Az utolsó stófa analóg struktúrájú a harmadik versszakkal.

2.2.3.2. Ami a „*hideg*” → „dérből” csere formai következményét illeti, a minőségjelző helyére lépő eredethatározói elem már a versmondattól szintjén működik, s szemben a

jelző szerkezettag szintű szerepkörével, mondat szintű hatáskörrel motiválja a környezését. Ami pedig szemantikai következményét illeti, tudvalevő, hogy Nagy László költészetében talán a leggyakoribb motívum a *hó* szócsoporthoz, amelybe a „*dér*” és a „*hideg*” is beletartozik (lásd például VASS: 1987/1988. 112).

A *dér* és a *hideg* rendszerszerű jelentései a következők (MÉrtKSz: 224 és 543):

dér fn 1. A 0 C° alá lehűlt talajra, tárgyakra apró jégkristályokban lecsapódó párából keletkezett csapadék. 2. *irod* Az öszülő haj (színe). *Megüti a ~ a fejét, a haját*: öszülni kezd. [?]

hideg I. mn 1. Alacsony(abb) hőmérsékletű. ~ víz; ~ éjszakák. **Szh**: ~, *mint a jég*. | A fázás érzetével járó. ~ *verejték*. | ~ *vérű*: alacsony és a környezethez igazodó testi hőmérsékletű <állat>. | (Már) nem meleg, kihűlt. ~ *ez a leves*. | Amit nem melegítve fogyasztunk. ~ *vacsora*. 2. **Műsz** *Ipar* Melegítés, izmítás nélküli, ill. így készített. ~ *tömés*; ~ *hullám*: a fodrásziparban vegyszerrel így készített tartós h. 3. Meleg érzelmek, szeretet, szenvedély híjával lévő. ~ *arc, fogadtatás*; ~ *nő*: *átv is* nemi kéjt nem érző nő; *se ~, se meleg*: a) az állásfoglalástól tartózkodó; b) közönyös; c) közömbös. 4. **Műv** A kék v. az ibolya felé hajló <szín, fény>. ~ *tónusú kép*. [...]

A hó-motívum kontextuális jelentései Nagy László lírájában pedig ezek: 1. 'hóval borított, befedett valami'; 2. 'a világ hideg, rideg keménysége', 3. 'a lírai én belső világa, illetve annak határai', 4. 'a lírai én viharos érzelmei, felháborodása, haragja', 5. 'külső körülmények okozta fájdalom, kín', 6. 'külső körülmények okozta gond, baj', 7. 'szűkebb és / vagy tágabb, hideg, rideg, rendszerint ellenséges környezet', 8. 'a külvilág hideg, rideg, fenyegető, ellenséges erői, hatalmai; gonoszság', 9. 'elmúlás, megsemmisülés, pusztulás, halál', 10. 'semmi; megváltás'. (Vö. VASS: 1990. 51.) A kilistázott jelentések közül bármelyiket használjuk is föl a „*dér*” összetevő kontextualizálásához, rendszerszerű értelmével erőteljesebbé teszi a lírai én szitokszavait, mint a „*hideg*” elem.

2.2.3.3. A „*círmol*” ige nem tagja a „magyar irodalmi nyelv és a mai magyar beszélt nyelv” (MÉrtKSz: V.) szókészletének. Sem az MÉrtKSz, sem az MNyÉrtSz nem tartalmazza. A tájszótár így explikálja a jelentését (B. LÖRINCZY (főszerk.): 1979. 712):

círmol ts ige *círmol* (Gyergyó-vid. 1402: 83: szid.

|| Ö: *el~*, *le~*, *meg~*.

Azt hiszem, hangulatilag jobban illeszkedik a vers szövegébe, mint előzménye, a „*súrol*” ige.

2.2.4. Rekonstruálható revíziók tehát a szöveg mikro- és makroszintjén történtek. A mikroszintűek egyrészt módosították a logikai viszonyokat a mezoszinten: *de* → *s*, *s* ez, ha áttételesen *s* más mértékben is, mint a *Lehetőségek* esetén (vö. a 2.1.4. alatt), hatással

lehetett a makrojavításra, lásd a harmadik versszakot alkotó kompozícióegységek cseréjét (a 2.2.2.2. alatt); másrészt viszont inkább hangulati, stilisztikai jellegűek (például *sírol* → *círmol*). Mindez természetesen fordított sorrendben is végbemehetett, ennek nyomán követésére azonban nyilvánvalóan – s tegyük hozzá: szerencsére – nincsenek és nem is lesznek eszközeink, módszereink.

2.3. „Költészet nélkül csak félszárnyú lenne az emberiség.” (Új évszak jön)

Az *Új évszak jön* a *Versben bujdosó* című ciklus (1967 – 1973.) nyitó verse. Az 1970-ben készült rajzos vázlatát lásd a 4. ábrán (NAGY: 1980b. 22).

4. ábra

2.3.1. Nagy László hitt a szó erejében. A *küldetés* című költői prózájában például így vall erről: „A költészet természeténél fogva, tehát eredendően hordozza magában a küldetést, eszményi célja van (...) minden igazi versből sugárzik, vibrál a küldetés. Izgat, vagy lázít a jóért, pörlekedik a rosszal és elfogult mindig. Nyugtalanul elégedetlen másokkal és önmagunkkal. Akár komor, akár pajkos, az emberit fejezi ki folyton. S mert rámutat az embertelenre, elkészíti helyét az emberinek (...) Ezt alázattal mondom, de kihívó meggyőződéssel állítom, hogy költészet nélkül nem jut el az ember az eszményi jövőbe, amiről nemcsak a költők álmodoznak. Költészet nélkül csak félszárnyú lenne az emberiség.” (NAGY: 1979a. 63). Az *Új évszak jön* ennek a hitnek a megkérdőjelez(öd)ését, megrendülését juttatja kifejezésre, talán először az életműben.

2.3.2. A költemény kéziratán (a 4. ábrán) a javított, áthúzott szövegrészek mellett férfitörtré, ló, alatta két rózsablaabszerű ábra meg egy pénisz. A képi konfiguráció elemei és a költemény egységei között említésre érdemes összefüggést nem véltem fölfedezni.

A (f)irkalapon tulajdonképpen két variáns látható: az (α) jelű, mely az 1. táblázat középső oszlopában olvasható, minden bizonnyal korábbi, mert átlósan is át van húzva, a második, (β) jelű változat a tükör jobb margója mentén olvasható. A variánsok sorváltó-zatait a könnyebb egybevetés érdekében hozzárendeltem a végleges változat (lásd az 1. táblázat bal oldali oszlopában) soraihoz.

ÚJ ÉVSZAK JÖN	(α)	(β)
1 Új évszak jön, betűk vetése,	1 Új évszak, >ez< a költészeté.	1' <Új évszak ez, a költészeté.>
	2 <Kezdődik, hiszem hittelen,>	2' >Új évszak <ez> >jön<, betűk vetése,
2 vesztese húsnak, forróságnak.	3 mert hova jutottam, sehova	3' <húsnak vetése, vérnek, lángnak>
	4 színtelen seholba, semmibe,	4' <vetése> >vesztése< húsnak, forróságnak.<
	5 <nem a kincshez, boldogulásához>	
	6 halálosan pusztá papírhoz.	
3 Vetközném inkább életemet	7 Vetközném inkább <húsomat> >izmainmat<	5' Vetközném inkább <izmain> >*forróságom*< >életem<
4 vadaknak valódi mezőben	8 vadaknak valódi mezőben	6' vadaknak valódi mezőben
5 vagy az ágyban sörényeseknek.	9 vagy az ágyban sörényeseknek	7' vagy az ágyban sörényeseknek
6 Mert hova jutottam – sehova,		8' Mert hova jutottam, sehova,
7 színtelen seholba, semmibe,		9' színtelen seholba, semmibe,
8 halálosan pusztá papírhoz.		10' halálosan pusztá papírhoz.
	10 <vagy a csöndnek>	11' <Vérpadja a csöndnek, az is édes,>
	11 >mert tán< *édes* az önkéntes rombolatás	12' <áhitom vissza tegnapom.>
9 Tegnapok vérpad-édességű		13' Tegnapok *?*-édes-ségű
10 csöndje megrendül, más lesz a kín:		14' csöndje *megrendül*, más ma a kín,
11 hátba löksz, teremtés, terrorizálsz,	12 ha a teremtés <kény-szere fáj>,	15' hátba löksz, teremtés, terrorizálsz,

12	ó, te szivárvány- szoknyás mozdony,	13	de »terrorizál«.	16'	ó, te *szivárvány- szoknyás* mozdony,
13	görgetsz lassúdan magad előtt			17'	görgetsz lassúdan magad előtt,
14	s bennem a bárány- arcú világ	14	<i>Ha a pusztaság fáj, ha a csöndért</i>	18'	s bennem a <i>bárányzó</i> <i>arcú világ</i>
15	megszületik újra, s csak tudnám:	15	<i>bocsánat nincs, én nem akarok</i>	19'	megszületik újra, <i>tudom már</i>
16	a Tejút amino-savai			20'	a Tejút *?* savai
17	mit akarnak, milyen új kölkök lépnek ki a tenger bölcsőiből!			21'	mit akarnak, milyen új kölkök
				22'	lépnek ki a tenger bölcsőiből

1. táblázat

(α) változat (lásd az 1. táblázat középső oszlopában)

2.3.3.1. Az (α) változatban mindössze öt sor egyezik meg a végleges, illetőleg a (β) változat soraival, ha nem is a topológiai megfelelő szöveghelyeken. A 2. táblázatban az (α) szóban forgó sorainak sorszáma középtű látható. A nyilak itt is a transzformációk irányára utalnak: balra a végleges változat, jobbra pedig a (β) megegyező sorainak sorszáma mutatnak (paralel az 1. táblázat elrendezésével).

6 $\leftarrow$ 3 $\rightarrow$ 8'
 7 $\leftarrow$ 4 $\rightarrow$ 9'
 8 $\leftarrow$ 6 $\rightarrow$ 10'
 4 $\leftarrow$ 8 $\rightarrow$ 6'
 5 $\leftarrow$ 9 $\rightarrow$ 7'

2. táblázat

2.3.3.2. Az (α) verziót illető, alighanem leglényegesebb változtatás a 3., 4. és 6. számú sorok 'zárása', aminek következtében a kissé banális 5.: „nem a kincshez, boldoguláshoz,” sor 'törlődik'.

2.3.3.3. A másik, fontos következményekkel járó revízió az (α) 2.: „Kездődik, hiszem hittelen,” sorának törlése. A 3. sor *merttel* bevezetett okhatározói mellékmondata ugyanis a 2. sor állítását okolja meg, tehát azt, hogy a lírai én 'hittelen'-ül hisz, valójában kételkedik az „új évszak”, a „*költészet*” évszakának kezdetében. Minthogy a törlés ezt az ok – okozati viszonyt is eliminálta, az 1. és 3. sorok között 'hiátus' keletkezik, más szóval a bennük kifejeződő tényállások kapcsolata motiválatlanná válik. Az így létrejött 'hiátus'-t valamiképpen ki kell tölteni, például specifikálni kell a felütést, ami maga után vonhatja az időközben – a 3-4. és 6. sorok zárásával – kialakított okhatározói blokk szövegbeli helyének megváltozását is. Ennek megoldása az (α)-ban még nincs meg.

2.3.3.4. A harmadik számottevő változtatás az (α)-t illetően a „csönd”-nek mint ’lehetőség’-nek a hatályon kívül helyezése. Az alternatíva érvénytelenítésének ad abszurd gondolati, nyelvi-poétikai váza, levezetése is rekonstruálható. A „csönd” tudniillik „önkéntes rombolatás”, ami éppen „édes” is lehet akkor, ha „fáj” vagy fájdalmat okoz a teremtés „kényszere”, ’terror’-ja. Így már nemcsak a szónak, a versnek (kizáró) ellentéte a „csönd”, hanem a teremtésnek is. Ami pedig ellentéte a teremtésnek, az egyszerűen mind nihil, „pusztaság” is. S mi van, ha a „pusztaság” is „fáj”, esetleg jobban, mint a teremtés „kényszere”? Mindennek már csak a nyomai találhatók meg a (β) 11’, 12’ sorában.

2.3.3.5. Az (α) 1-ben még „költészet” áll. A szinonimaszótár a következő megfelelőit kínálja föl (O. NAGY GÁBOR – RUZSICZKY ÉVA: 1978. 222):

költészet rég vál poézis; <a költő tevékenységeként> versköltés, versírás | <mint vminek a költői jellege> vál: költőiség, líraiság

(β) változat (lásd az 1. táblázat jobb oldali oszlopában)

2.3.3.6. A (β) változat még őrzi a „költészet” kifejezést, de 2’ sorában már megjelenik metonimikusan körülírt formája, a „betűk vetése”. (Megjegyzem, hogy a népies *betűvetés* jelentése: ’kézzel való írás’, vö. MÉRTK Sz: 130.)

2.3.3.7. A (β)-t illető, talán leglényegesebb változ(tat)ás az, hogy az (α) 2.: „Kezddik, hiszem hittelen,” sorának törlésével létrejött ’hiátus’-t (vö. 2.3.3.3.) először a 3’: „húsnak vetése, vérnek, lángnak” felsorolásával próbálja áthidalni a költő (amelynek révén a lírai én azonosul is a költészettel). Ez azonban még így sem „új évszak”, hanem új zsácutca. A felsorolás erőtlenné bizonyulhatott, a „vetése” megváltoztatásával törli is a 4’-ben: „<vetése> ’vesztése’ húsnak, forróságnak.” A „vesztése” ugyanis a felsorolás elemeit („hús” stb.) végeredményben kauzális viszonyba állítja a felütés elemeivel (a „költészet”-tel). S itt egy következtető utótagú oppozicionális konstrukció (lásd a 2.2.3.1. alatt) és egy megokoló utótag relációjában ismét a BÉKESI-féle interpretációs modell kapcsolattípusait vélem körvonalazódni.

2.3.3.8. A 8’ → 6.: „Mert hova jutottam” (lásd 2. táblázat a 2.3.3.1. alatt) kontinuuussá s több szempontból is motiválhatóvá válik. Mert már nem csupán a lírai én kételeyeit indokolja meg, mint az (α)-ban, sőt nem is csak a szó erejét, a költészet hatalmát kérdőjelezi meg, hanem kétségessé teszi a lírai én egzisztenciáját, egyáltalán életlehetőségeit is. Hozzájárul ehhez az is, hogy a korábbi „húsom”, „izmain” kifejezéseket az 5’ → 3. sorban az „életem” kifejezés váltja föl.

2.3.3.9. A „teremtés” azonban nem ismer irgalmat: „a bárányzó arcú → bárányarcú világ / megszületik újra”. A (β) 14’ sorában szereplő „ma” és 19’ sorában szereplő „tudom már” kifejezések mintegy aktualizálják a lírai én élethelyzetét, ugyanakkor bizonyos szempontból le is zárják a költeményt, de összhangban állnak a felütés „ez” névmási elemével. Ha azonban e névmást felváltja a „jön” a felütésben (és a címbe is), nyilvánvaló ellentmondás keletkezik közöttük. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy a vég-

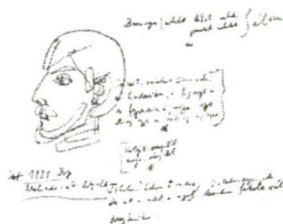
leges változat megfelelő szöveghelyein már a „lesz” és a „csak tudnám” kifejezések állnak, a költemény előnyére.

2.3.4. Itt is tapasztalhatni tehát a szöveg valamennyi szintjével kapcsolatba hozható inkább értelmi-logikai és inkább stilisztikai jellegű javításokat is.

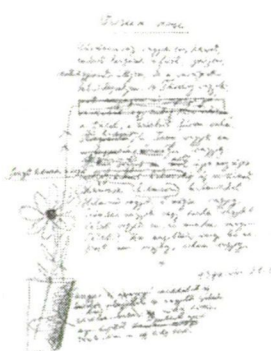
2.4. „Egyelőre trampli” (Verseim verse)

A *Verseim verse* az *Így írlak versbe* című ciklus (1973 – 1977.) nyitó darabja. Az 5. ábrán látható (korábbi) vázlat a 'képes króniká'-ból való (NAGY: 1980b. 197), a 6. ábrán látható pedig a *Szárny és piramis* kötetből (NAGY: 1980a. 111). Mindkét vázlat 1976-ban készülhetett.

2.4.1. A *Verseim verse* című költeménytől kezdve a költő naplófeljegyzései is seíthetők a terepmunkát. *Krónika-töredék* címmel kiadott naplóját (NAGY: 1994.) 1975 februárjától vezette többé-kevésbé rendszeresen, az utolsó bejegyzés dátuma: 1978. január 29. Ebben az időszakban még vagy 70-80 verset ír Nagy László, amelyek közül többet is 'lereferál' a feljegyzései között.

5. ábra

6. ábra

A *Verseim verse* első említésekor (1976. december 21.) a következő olvasható a naplórészletek közt (NAGY: 1994. 339):

december 21., kedd

Írom a *Verseim versét*. Nagy leszámolás. Egyelőre trampli. Majd megszorítom nagyon.

2.4.2. Az 5. ábrán balra férfifej, mellette néhány, a végleges változattal lényegében megegyező sor, fölül zárójelben ez áll: „...lélet vetek / perelek veletek”. A 6. ábrán pohár víz, benne a virág. Ez az előzmény elég közel áll a végleges változathoz, csupán egy-

két javítást és betoldást látni a lapon. A szöveg itt még kisbetűkkel szerepel, néhány nagy kezdőbetűs allegorikus elemtől (*Akarat, Törvény, Fény* stb.) eltekintve, és interpunkció tagolja. Az írásjelek utólagos törlése (két kérdőjel kivételével) többféle értelmezést is lehetővé tesz (lásd PETŐFI – VASS: 1993a. 91). Dátum is olvasható a lapon, 1976. dec. 21-2.

A költeménnyel kapcsolatos következő bejegyzés kelte Nagy László naplójában (NAGY: 1994. 339-340) 1976. december. 22.

december 22., szerda

A *Verseim versét* pallérozom. Sűrítennem kell. Nagy pesszimista vers lesz ugyanis. Kétségbe vonja az eddigi fejlődést. Sőt, véteknak tartja. Valahol, lehet, mikor a fáról lejtöttünk, kezdődött minden rossz. Állatnak kellett volna maradnunk, az állat jobb, mint az ember. – Ronda nagy képmutatás ez a karácsony is.

Végleges formájában 1997. január 17-én gépelte le versei versét a költő (vö. NAGY: 1994. 355).

VERSEIM VERSE

KÍVÁNCISISÁG VAGYOK ÉN AKARAT
EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL JÁRJON
SZÁLEGYENEST ÁLLJON DE A VIRÁGNAK
LETÉRDEPELJEN A TÖRVÉNY VAGYOK
ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK
TÜZÉHEZ IDÉZEM CSILLAG KÖRÉ
TÜZEIT ZÁSZLAIT FÚVOM VALA
ÉN HADASÍTOM A FÉNY VAGYOK ÉN
A FEGYVEREIN IS MÉGSE RAGYOG
HIÁNY VAGYOK ÉN MERT ÚJRA MEG ÚJRA
FÉNYT HALMOZOK CSILLAGOT ÚJ SZERSZÁMOT
HALMOZVA HALMOZOK HALMAZOKAT
HALMOZÁS VAGYOK Ő MÉGSE RAGYOG
TÉVEDÉS VAGYOK? VAGY KÉRDÉS VAGYOK?
VÉTEK VAGYOK ÉN ÉS MINDEN MAGOM
VÉTEK HA MEGÖLTÖK ÜNNEP LESZ AZ
MERT NEM RAGYOG SOHASE RAGYOG

2.4.3.1. A 6. ábrán látható (f)irkalap (tehát a kidolgozottabb változat) anyagát és a PETŐFI – VASS: 1993a. egy részletét (PETŐFI – VASS: 1993a. 90 és kk.) a 3. táblázatba foglaltam. A táblázat (α) jelű oszlopában a (6. ábrán látható) (f)irkalap anyagát tüntettem fel (a már ismert jelölésekkel), félkövérrel emelve ki a költő által használt írásjeleket. A tükör jobb margója mentén hozzárendeltem a költemény lexikai kompozicionális organizációja középszintjének lehetséges egységeit a PETŐFI – VASS: 1993a. tanulmány alapján. Ebben az oszlopban az általunk egyféleképpen tagolt sorok mellett (amelyeket fekete kör jelez) négy olyan blokk található, amely különféleképpen tagolható. Az elsőben, a harmadikban és a negyedikben két-két, a másodikban három tagolási lehetőség olvasható. Ez azt jelenti, hogy ezeket a lehetőségeket figyelembe véve, a költemény közép-

szintje 2×3×2×2, vagyis összesen 24-féleképpen tagolható. Ez a tagolás írásjeleket még nem alkalmaz (eltekintve itt a nyomtatott változatban is megmaradt két kérdőjeltől).

(α)

VERSEIM VERSE I

1	<i>Kíváncsiság vagyok én, Akarat,</i>	•	KÍVÁNCISISÁG VAGYOK ÉN I AKARAT I
2	<i>embert leigézek a fáról, járjon,</i>	1a	EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL I JÁRJON
3	<i>szálegyenest álljon, de a virágnak</i>		SZÁLEGYENEST I ÁLLJON I DE A VIRÁGNAK
		1b	EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL I JÁRJON I SZÁLEGYENEST ÁLLJON I DE A VIRÁGNAK
4	<i>letérdepeljen. A Törvény vagyok,</i>	•	LETÉRDEPELJEN I A TÖRVÉNY VAGYOK I
5	<i><mert anyajogú és apajogú></i>	2a	ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK
6	<i><vackából egy csillag köré idézem></i>		TÜZÉHEZ IDÉZEM I CSILLAG KÖRÉ I
5'	<i>anya- és apajogú vackából is,</i>		TÜZEIT ZÁSZLAIT FÚVOM VALA I
6'	<i><bűdös> >bűz< odujából <?**></i>	2b	ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK TÜZÉHEZ IDÉZEM I CSILLAG KÖRÉ
7	<i>>tüvéhez idézem: <egy> csillag köré,<</i>		TÜZEIT ZÁSZLAIT FÚVOM VALA I
8	<i>a tüvét, a zászlait fúvom vala.</i>	2c	ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK I TÜZÉHEZ IDÉZEM I CSILLAG KÖRÉ TÜZEIT ZÁSZLAIT FÚVOM VALA I
9	<i><Seregesitem,> >Én hadasítom< a Fény</i>	3a	ÉN HADASÍTOM I A FÉNY VA- GYOK ÉN I
10	<i><a fegyverein.> >fegyverein is< <Ő></i>		A FEGYVEREIN IS I MÉGSE RA- GYOG I
	<i>mégse ragyog.</i>	3b	ÉN HADASÍTOM I A FÉNY VA- GYOK ÉN A FEGYVEREIN IS I MÉGSE RA- GYOG I
11	<i>Hiány vagyok <én,> mert újra meg</i>	•	HIÁNY VAGYOK ÉN I MERT ÚJRA MEG ÚJRA
12	<i><csillag-halmot> >fényt< halmozok,</i>	•	FÉNYT HALMOZOK I CSILLA-

	>csillagot< új szerszámot.		GOT I ÚJ SZERSZÁMOT I
13	Halmozok halmozva halmazokat.	•	HALMOZVA HALMOZOK HAL- MAZOKAT I
14	Halmozás vagyok, ő mégse ragyog.	•	HALMOZÁS VAGYOK I Ő MÉGSE RAGYOG I
15	Tévedés vagyok vagy kérdés va- gyok?	•	TÉVEDÉS VAGYOK? I VAGY KÉRDÉS VAGYOK? I
16	Vétek vagyok én és minden magom	4a	VÉTEK VAGYOK ÉN I ÉS MIN- DEN MAGOM
17	Vétek! Ha megöltök ünnep lesz az		VÉTEK I HA MEGÖLTÖK I ÜNNEP LESZ AZ I
		4b	VÉTEK VAGYOK ÉN I ÉS MIN- DEN MAGOM
			VÉTEK I HA MEGÖLTÖK I ÜN- NEP LESZ AZ I
18	Mert nem ragyog, sohase ragyog.	•	MERT NEM RAGYOG I SOHASE RAGYOG I

3. táblázat

A tagolási lehetőségek közül 10 évvel ezelőtt az 1b, 2b, 3a és 4b változatok tűntek számunkra meggyőzőbbnek (lásd a 3. táblázat jobb oldali oszlopában), a következő motívációk alapján (PETŐFI – VASS: 1993a. 91).

- a 'szálegyenest' minősítés 'jobban illik' az 'álljon', mint a 'járjon' állításhoz;
- bár el lehet képzelni az 'anya-odujából nagyobb családnak' egységet a 'törvény vagyok' állítás minősítőjeként is (lásd 2c), ez a lehetőség számunkra kevésbé elfogadható, mint a másik kettő; e másik kettő közül pedig a 2b tagolás látszik jobb lehetőséget nyújtani a 'csillag' első és másodfokú referenciájának interpretatív meghatározásához;
- a 3a tagolás szerint 'a fény vagyok én' állítás általánosabb jelleget nyer, mint a 3b szerint, és véleményünk szerint 'alkalmasabban' illeszthető a szöveg egésze interpretációjába;
- a 4b tagolás kompozicionálisan (és texturálisan / = paralelisztikusan/) egybehangzóbb a 3a tagolással (lásd „a fény vagyok én”), valamint a „hiány vagyok én” egységgel, mint a 4a.

Az ismertetett választások eredményeként hoztuk létre a versszöveg kompozicionális organizációjának lexikai kommunikációegységeit, majd (preferált) első fokú makroegységeit. Itt csak az utóbbit mutatom be, amely már írásjelek alkalmazásával készült (PETŐFI – VASS: 1993a. 97).

VERSEIM VERSE

KÍVÁNC SISÁG VAGYOK ÉN, AKARAT,
EMBERT LEIGÉZEK A FÁRÓL; JÁRJON,
SZÁLEGYENEST ÁLLJON, DE A VIRÁGNAK
LETÉRDEPELJEN. A TÖRVÉNY VAGYOK,
ANYA-ODUJÁBÓL NAGYOBB CSALÁDNAK
TÜZÉHEZ IDÉZEM, CSILLAG KÖRÉ,
TÜZEIT, ZÁSZLAIT FÚVOM VALA.

ÉN HADASÍTOM, A FÉNY VAGYOK ÉN,
 A FEGYVEREIN IS, MÉGSE RAGYOG.
 HIÁNY VAGYOK ÉN, MERT ÚJRA MEG ÚJRA
 FÉNYT HALMOZOK, CSILLAGOT, ÚJ SZERSZÁMOT.
 HALMOZVA HALMOZOK HALMAZOKAT.
 HALMOZÁS VAGYOK, Ő MÉGSE RAGYOG.
 TÉVEDÉS VAGYOK? VAGY KÉRDÉS VAGYOK?
 VÉTEK VAGYOK ÉN, ÉS MINDEN MAGOM
 VÉTEK, HA MEGÖLTÖK ÜNNEP LESZ AZ.
 MERT NEM RAGYOG, SOHASE RAGYOG.

A nyomdai terminusok szorításában akkortájt sem időnk, sem érkezésünk nem maradt rá, hogy a vers végleges változatát egybevevessük a (f)irkalap anyagával, azt pedig a fenti írásjeles tagolásunkkal. Látom, hogy a mi írásjelhasználatunk, ritkábban a tagolásunk is némiképp eltér a költőtől (az eltéréseket félkövérrel és aláhúzással is igyekeztem kiemelni), többnyire azokon a szöveghelyeken, ahol ennek lehetőségét két vagy három alternatívával magunk is jeleztük.

2.4.3.2. A kéziratlapok egybevetésével nem nehéz észrevenni, hogy mennyit küszködhetett a költő az „anya-odujából” kifejezésért. A vázlatokon a következő variánsai olvashatók (lásd a 3. táblázat (α) jelű oszlopában az 5-6. és 5'-6'. számú sorokat): „*anya-jogú és apajogú vackából*”, „*büddös odujából*”, „*bűz-odujából*”, „*kölyök-odujából*” (az odú mindenütt odu). Az „én hadasítom” helyett még „*Seregesitem*” szerepelt. (A végleges szöveghez képest jószerével ennyi az eltérés a változatokon.)

2.4.4. A 2.4.3.1. alatt bemutatott eltérések a vers kompozicionális organizációjának középszintjén (és részben makroszintjén) regisztrálhatók. Ez az organizációforma a szemiotikai textológia modelljében alapvető fontosságú, hiszen meghatározó módon befolyásolhatja a szöveg szemantikai interpretációját. A *Lehetőségekhez* vagy a *Gábrrielhez* fűzött kommentárokon túl (lásd a 2.1.3., illetve a 2.2.3. alatt) gondoljunk csak „A királynőt megölni nem kell félnek jó lesz ha mindenki beleegyezik én nem ellenzem” típusú megnyilatkozásokra. Némi egyszerűsítéssel: a költő és a mi tagolásunk közt regisztrálható eltérésekből adódó interpretációs különbségek, ha nem is kizárólag, de igen nagy mértékben az interpunkcióval, illetőleg az interpunkció törlésével függenek össze.

2.4.5.1. GÖRÖMBEI ANDRÁS ezeket írja a költeményről: „A *Verseim verse* nagyra törő költői szándékról és annak hiábavalóság-érzéséről egyszerre vall (...) A költői cselekvés hiábavaló, az ember emberré emelése, morális, egyenes gerincű és érzékeny lényre ígézése nem sikerül (...) Az a kétely is megszólal már, hogy vajon nem eleve elhibázott-e az ember javíthatóságának, megválthatóságának hite (...) De észre kell vennünk a keserű tagadásban is a magasabb rendű erkölcsi igényesség feladhatatlanságát, mert keserűségét csak tragikus ironiaként értelmezhetjük (...) A költő kiiktatása csak a vegetatív létszinten vesztglő embernek lenne öröm, mert nem maradna, aki igényességre ösztönözze, aki megzavarja igénytelen vegetációját.” (GÖRÖMBEI: 1992. 272-273.)

2.4.5.2. TOLCSVAINÁL pedig ez áll: „a kezdő »KIVÁNCSSÁG VAGYOK ÉN AKARAT«, »TÖRVÉNY VAGYOK«, »A FÉNY VAGYOK«, a transzcendens fölismerésen alapuló tragikus látásmódban helyezi el a lírai szöveget (s vele együtt) a lírai beszélőt, a középső »HIÁNY VAGYOK«, »TÉVEDÉS VAGYOK? VAGY KÉRDÉS VAGYOK?« a kezdő sorozat határozott értékrendjének a megrendülését jelzi, míg a záró »VÉTEK VAGYOK« kaphat tragikus és

ironikus értelmezést, külön-külön és egyszerre is, elsősorban az »ÜNNEP LESZ« elemmel, amelynek ünnepélyes és egyúttal gúnyos, (ön)ironikus értelmezhetősége a legnyitottabb a szövegben.” (TOLCSVAI NAGY: 1998. 165.)

2.5. „Kegyetlenül nekimentem a versnek” (Elhúllt bolondok nyomán)

Az *Elhúllt bolondok nyomán* az *Így írlak versebe* című ciklus (1973 – 1977.) harmadik darabja. Vázlata a 7., kézírata pedig a 8. ábrán látható 1977-ből (NAGY: 1980b. 208, 209).

2.5.1. Nagy László naplórészletei és a füzetlapok anyagának egybevetésével nagyjából kirajzolódnak a vers keletkezésének momentumai, s képet kaphatunk a megformálás műveleteiről, eszközeiről is. Első említése az 1977. április 3-i bejegyzésében olvasható (NAGY: 1994. 389).

április 3., vasárnap

Pár óráig írtam a verset, nem tudom, mi sült ki belőle, egyelőre jól megy, a bolondcsinálásról szól.

7. ábra

2.5.2.1. A 7. ábrán bajuszos férfifej látható kézzel, alatta furcsa pózban egy figura (talán kisgyerek), mellette változatok a költemény forrásvidékeiről, jobb oldalon fölül rím��avak (például *fejedelem / ijedelem* stb.).

A költeménnyel kapcsolatos következő naplóbejegyzés 1977. április 4-én (akkor még nemzeti ünnepen) keletkezett (NAGY: 1994. 390).

április 4., hétfő

A *bolondok útját* elkezdtem. Látom már, hogy lesz belőle vers, csak türelem...

A versből 24 sort megírtam, de néhol át kell fogalmaznom teljesen.

A 7. ábra verbális nyelvi komponensét körülbelül 24 – 25 chirografikus sor alkotja, ez azonban nem folyamatos versszöveg, hanem a költemény felütésének három változata néhány sorban. Az 1977. április 4-i bejegyzés nyilvánvalóan nem erre a füzetlapra utal. A 4. táblázat a vers 'kezdetei'-ből mutat pár sort a 7. ábrán látható rajzos vázlatról.

(α)		(β)		(γ)	
1'	<i>Elmúlt a bolondok napja rég,</i>	1''	<i>Elmúlt a bolondok napja rég,</i>	1'''	<i>Elmúlt a bolondok napja rég,</i>
2'	<i>kihányta józanul a naplár,</i>	2''	<i>kihányta józanul a naplár,</i>	2'''	<i>kihányta józanul a naplár,</i>
		3''	<i>de amíg forog a nagy kerék,</i>	3'''	<i>de amíg forog a nagy kerék,</i>
		4''	<>		
		5''	<i><a bolondcsinálás tart,></i>	4'''	<i>*csak* folyik a bolond- csinálás,</i>
3'	<i><de a beugratás az örök></i>			5'''	<i>beugratás a <*boldnál,*> világos Napnál</i>

4. táblázat

A 4. táblázat (α) jelű oszlopában a felütés első változatának kezdő sorai olvashatók a 7. ábrán látható (f)irkalap tetejéről, a (β)-ban a második változatéi, a (γ)-ban pedig a harmadik változat első sorai.

1977. április 9-én az alábbiakat jegyezte föl Nagy László a készülő költeményről (NAGY: 1994. 392).

április 9., szombat

Egész nap dolgoztam, s hiába. Úgy látom, elhibáztam a verset, kacskaringósan folyik, mint a régi, a szabályozatlan Tisza, és emellett igen elvonatkoztatott. Ki érti meg? Már látom, hogy miért lett ilyen. Két sor miatt: „ha tüntetne hogy éljen a rák / harsog a köpeny-had fehéren”. Ez volt a fontos, körülváltattam, sztanioloztam. Tehát spekuláltam, hogy eladhassam, amiről nem is lehet mostanában írni. Embargó van a Béres-ügyre. Elhűlve jöttem rá, hogy rossz a vers. De jó, hogy rájöttem... A versem kétségbe ejt, holnap egészen átírom.

Az április 9-i bejegyzés „ha tüntetne hogy éljen a rák / harsog a köpeny-had fehéren” sorainak (melyek kis módosítással a végleges szövegváltozatban is olvashatók), illetőleg az „Embargó van a Béres-ügyre.” megnyilatkozásnak a háttéréül szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Nagy László kezdettől fogva figyelemmel kísérte a Béres-ügy fejleményeit. Még 1976. július 10-én írta be ezeket a megjegyzéseit: „Dr. Béres rákellenes találmányán gondolkoztunk fél 1-ig. Egyetlen dolog a fontos: minél előbb szabadalmaztatni. Ezt segíti elő a film minél előbbi elkészítése és bemutatása fontos politikai tényezőknél. Hogy külföldi találmány meg ne előzzön bennünket. Béres már külföldön is publikálta, félő, hogy ellopják, s hamarosan gyártják. Az ország érdeke. Csak sikerüljön a dolgunk (...)” (NAGY: 1994. 261-262). A későbbiekben nemcsak figyelemmel kíséri, hanem folyamatosan kommentálja, bírálja is a Béres-cseppek körül kirobbant, évekig

tartó, főként politikai indíttatású botránysorozat. (Kilométereknyire nyúlt akkortájt a Kígyó-patika farka.) Az *Elhúllt bolondok nyománt* eredetileg dr. Béresnek ajánlotta.

Az utolsóként idézett bejegyzés, mely 1977. április 10-én íródott, arról tanúskodik, hogy a költő alaposan átdolgozta az addigi vázlatait, s a költemény befejezéséhez közeledik (NAGY: 1994. 393):

április 10., vasárnap

Kegyetlenül nekimentem a versnek. Egész nap csináltam. Csaknem teljesen kész, nyílt beszéd, egyenesen fut, jó ritmus, jó rímek, érdekes asszociációk, közhely egyetlen sincs benne, hacsak az egész vers nem az, nem egy óriás közhely. Ezt még nem tudom eldönteni. Mindenesetre elmondtam, ami a begyemben volt.²

2.5.2.2. A 8. ábrán a vers kéziratváltozata látható, kivételesen dátum is szerepel a lap alján, éspedig: 1977. ápr. 10. húsvét vasárnap. A fenti naplóbejegyzés tehát nagy valószínűséggel erre a (f)irkalapra vonatkozhat.

8. ábra

A 8. ábrán középtűt látható oszlopban a vers teljes, de még mindig nem végleges szövege olvasható, előtte (balra) betoldás, amely minden bizonnyal a főszöveg leírása után kerülhetett az irkába. A füzetlap verbális anyagát az 5. táblázatba foglaltam. A táblázat első, (δ) jelű oszlopa a 8. ábra főszövegét, középső, (ε) jelű oszlopa pedig a főszöveg elé betoldott variáns sorait tartalmazza. Ezúttal a végleges versszöveg sorait próbáltam a variánsok sorváltozataihoz rendelni, ezért a nyomtatásban megjelent költemény vehikuluma a jobb margó mentén olvasható.

(δ)	(ε)	ELHÚLLT BOL- LONDOK NYO- MÁN
1' Dehogy merevít meg delelés,	1 Dehogy merevít meg delelés	1 Dehogy merevít meg delelés
2' még romlatlan madár a májam,	2 még romlatlan madár a májam	2 még romlatlan madár a májam
3' gyöngy még bennem az elrendelés	3 gyöngy még bennem az elrendelés	3 gyöngy még bennem az elrendelés
4' hogy a bolondok úttját járjam.	4 hogy a bolondok úttját járjam	4 hogy a bolondok úttját járjam
5' Amíg a vérem kereke jár,	5 amíg a vérem kereke jár	5 amíg a vérem kereke jár
6' a szél amíg számat csiszolja:	6 a szél amíg számat csiszolja	6 a szél amíg számat csiszolja
7' lesz a veszett ügynek bolondja,	7 lesz a veszett ügynek bolondja	7 lesz a veszett ügynek bolondja
8' s békákkal tüzdelt kalap alatt	8 békákkal tüzdelt kalap alatt	8 békákkal tüzdelt kalap alatt
9' májust imádó verses beszéd,	9 lesz a májusért föl- kelt beszéd	9 lesz a májusért föl- kelt beszéd
10' ha napozik a bírói szék	10 ha napozik a bírói szék	10 ha napozik a bírói szék
11' s négy lába négy szál százsorszáron	11 s négy lába négy szál százsorszáron	11 s négy lába négy szál százsorszáron
12' s hollók ha babaró- zsák szemét	12 s hollók ha babaró- zsák szemét	12 s hollók ha babaró- zsák szemét
13' kiszedik szólnán, hogy jómadár	13 kiszedik szólnán, hogy jómadár	13 kiszedik szólnán, hogy jómadár
14' <nem> egy se< marad <egy se> étlen <s> >se< tétlen,	14 egy se marad étlen se tétlen	14 egy se marad étlen se tétlen
15' ha tüntetve, hogy éljen a Rák	15 ha tüntetve hogy éljen a rák	15 ha tüntetve hogy éljen a rák
16' harsog a köpenyhad fehéren	16 harsog a köpenyhad fehéren	16 harsog a köpenyhad fehéren
17' <s bennem árad széjjel a szégyen,> >fölkörog a vers feketében<	17 fölkörog a vers feketében	17 fölkörog a vers feketében
	18 kidadogja ki van veszélyben	18 kidadogja ki van veszélyben
	19 ha naparanyból annyi karát	19 ha naparanyból annyi karát
	20 vész el a fények vesztőhelyén	20 vész el a fények vesztőhelyén
	21 ha nyög a remény ha a zászló	21 ha nyög a remény ha a zászló
22' s látom hogy a patyolat kapca,	22' <ba> látom, hogy a zászló *u* kapca	22 a veszejtők lábain kapca

5. Vázlatok a költészet forrásvidékein. Néhány (f)irkalap Nagy László Képes Krónikájából

23'	vonszolva, gyalázva a sárig,	23''	vonszolva, gyalázva a sárig, 19'' ha naparanyból annyi karát 20'' vész el fények vesztő-helyén 21'' *? ha a zászló 22''' patyolata akár a kapca	23	vonszolódik titkon a sárig
24'	ha tudnám igazán ha tudnám			24	s tulipánfák tornyát legázló
25'	hogy apokaliptikus kanca	25'	rühes apokaliptiszis-kanca	25	rühes apokaliptiszis-kanca
26'	égi szivárványt kikének sárlik:	26''	szivárványt kikének sárlik	26	rablónak ha szivárványt sárlik
27'	lesz a veszett ügynek bolondja,	27'	lesz a veszett ügynek bolondja,	27	lesz a veszett ügynek bolondja
28'	lesz aki a gondot <kimondja,> *kibontja*	28''	világgá a gondot kibontja,	28	világra a gondot kibontja
29'	s lesz idő ami sose felejt,	29''	lesz idő, ami sose felejt	29	lesz idő ami sose felejt
30'	<?> röhejt,	30''	lesz kezeske hogy írjon röhejt	30	mert kéz is lesz hogy írjon röhejt
31'	<?> *hazai* panasz-könyvbe.	31''	s kint az országos panaszkönyvbe –	31	s kint az országos panaszkönyvbe –
32'	Szállj csuklómra csillagok örve,			32	száll csuklómra csillagok örve
33'	fakadj ki te fohász, te árva,			33	kiszakad a fohász az árva
34'	hogy egy bolond százat csinálna,			34	hogy egy bolond százat csinálna
35'	ez a száz pedig milli-omot.			35	a száz pedig milli-omot

5. táblázat

(α), (β) és (γ) változat (lásd a 4. táblázat oszlopaiban a 2.5.2.1. alatt)

2.5.3.1. E háromszor néhány sornyi töredékváltozat a verssel kapcsolatos első naplóbejegyzés(ek) időszakában keletkezhetett. Pár nappal később mindenestül abortált mindhárom. Két dologra azonban így is rámutathatnak.

2.5.3.1.1. Az egyik a vers alapötletének eredete, forrása. Április 1-je a téli napfordulót követő századik nap (a néphit szerint ezen a napon akasztotta föl magát Júdás). Egyébként az „április bolondja”, „áprilist járatás” az ókori tavaszkezdő örömnépekre megy vissza, amikor ilyesféle tréfákkal csinálunk bolondot egymásból, főként gyerekefjel (ORTUTAY (szerk.): 1975. 89):

Április bolondja
 Felment a toronyba,
 Megkérdezte: – Hány óra?
 Fél tizenkettő;
 Bolond ez a kettő.
 Vágfarkasd (Mátyusföld, Nyitra)

Aztán fölcseperedvén az alapötlet a nemzeti léptékű hülyítés szimptomájaként íródott az „országos panaszkönyvbe”.

2.5.3.1.2. A másik mozzanat, amire rámutatnak az elvetélt felütésváltozatok, hogy a feltételezett alapötlet eredendően leíró jelleggel indíthatta meg a verset, nem pedig 'replika'-ként, mint a végleges változat éle. A *dehogy* határozószó jelentése ugyanis 'egyáltalán nem', és valaminek a nyomatékos, olykor indulatos tagadását fejezi ki (vö. *MÉRTKSz*: 221), vagyis olyan kontextust előfeltételez, amely a versszöveg belső kommunikatív organizációját dialogikus és / vagy polilogikus színezetűvé rajzolja át. Meglehet, hogy a replikaszerű indítás összefüggésben áll, vagy legalábbis összefüggésbe hozható a költő április 9-én kelt naplóbejegyzésével, illetőleg annak tágabb kontextusaival.

(*δ*) és (*ε*) változat (lásd az 5. táblázat oszlopaiban a 2.5.2.2. alatt)

2.5.3.2. A (*δ*) és az (*ε*) szembetűnő sajátossága, hogy (ellentétben a végleges változattal) mindkettőben megtalálhatók az írásjelek, miként például a *Verseim verse* kéziratán is (lásd a 2.4. alatt).

2.5.3.3. A (*δ*) 9': „*májust imádó verses beszéd*,” sorának szintaktikai és szemantikai átstrukturálása szerencsésen fokozza a dikció replika jellegét a (végleges változat) 9.: „lesz a májusért fölkelt beszéd” sorában. A „fölkelt” elem egyrészt befejezetté nyilvánítja a tulajdonságként megnevezett cselekvést (szemben a folyamatos melléknévi igenévi „*imádó*” kifejezéssel), másrészt disztribúciója nem a 'valamire való', hanem a 'valamilyen cél, érdek elérésére való' irányulás, azaz az 'elhatárolódás', 'kiválás' mozzanatát kölcsönzi a sornak. Ez a kommunikációegység-összetevők szintjén végrehajtott szintaktikoszemantikai javítás elsősorban a lírai én szerephelyzetét támogatja. (Vö. Nagy László 1977. április 10-én kelt feljegyzésével.)

2.5.3.4. A 14'. első: „*nem marad egy se étlen s tétlen*,” variánsa konfigurációs organizációjának megváltoztatásával → „*egy se marad étlen se tétlen*” a határozatlan névmási elem főhangsúlyos helyzetbe került, ezáltal forikus utalásai tisztázódtak, következőképpen erőteljesebbé vált a lírai én értékrendjétől eltérő vagy azzal szembenálló trendek tagadása.

2.5.3.5. A 17'. első: „*s bennem árad széjjel a szégyen*,” kissé retorikus sorát a 17-ben a lényegesen expresszívabb → „*fölzokog a vers feketében*” megoldás váltja fel, mely ellentétet is hordoz a 16. ' = 16.: „*harsog a köpenyhád fehérén*” sorral.

2.5.3.6. A (végleges változatbeli) 22.: „(a zászló) / a veszejtők lábain kapca / (vonszolódik titkon a sárig)” sornak három előzménye is van: 22': „*s látom hogy a patyolat kapca, / (vonszolva, gyalázva a sárig,)*”, → 22'': „*<ha> látom, hogy a zászló *is* kapca / (vonszolva, gyalázva a sárig,)*”, → 22''': „(a zászló) / *patyolata akár a kapca*. Köztük szintaktikailag és szemantikailag is lényeges különbségek vannak. A (*δ*) jelű, elsőnek tekinthető változat-

ban (azaz a 22.'-ben) szereplő 'tisztaság, fehérség, makulátlanság' kontextuális jelentésű „*patyola*” szót (vö. *MÉrtKSz*: 1094) a 22''-ben a „zászló” váltja föl, ez a 22'''-ben birto-
kos jelzős szerkezet determinánsaként („(zászló) / *patyolata akár...*”) válik hasonlat ha-
sonlítottjává, a 22. sorszámu végleges változatba pedig teljes metafora tagjaként kerül.
Ezáltal nem csupán a 'tisztaság, ...' gyaláztatik a sárig (az 'ellenérdekelt' értékrend kép-
viselőitől), hanem a 'közösségi, nemzeti jelkép' (vö. *MÉrtKSz*: 1529), a zászló is. Ez a
motívum ekként jelenik meg például a *Hószakadás a szívre* című költeményben: „a zász-
ló / a szentséges fehér selyem / ... / köpedelem rajta sötét / a sötét zászlósúráké”. (Inter-
textuális metafora? Intertextuálisan ugyanis fennáll, hogy a 'lírai énnel szemben álló
erők': a „bírói szék”, a „veszejtők” stb. ≈ „sötét zászlósúrák”).

2.5.3.7. A (δ)-ban (5. táblázat bal oldali oszlopa a 2.5.2.2. alatt) a 24' – 25' – 26':
sor: „*ha tudnám igazán ha tudnám / hogy apokaliptikus kanca / égi szívárványt kéiknek sárlik:*”
kontextuális viszonyai nem egészen világosak, sőt a 27.' = 27.: „lesz a veszett ügynek bo-
londja,” sorhoz nyelvtanilag is helytelenül kapcsolódik (tudniillik: „*ha tudnám... / hogy... /*
... / lesz [↔ lenne]”). A 26'-nak a metrikai-ritmikai szerkezete sem kifogástalan. A
hangsúly a „*keiknek*” névmási elemen van, ez azonban ellentétezi az összetevők elrende-
zésével pozicionált közlési fontossági sorrendet. (Vö. az 1977. április 9-i naplóbejegye-
zéssel.) A 26.: „*rablónak ha szívárványt sárlik*” kiigazítja a hibákat: kontinuussá teszi a
sorokat, a kérdést állítássá transzformálja, előre hozza a részeshatározót, és szemantizál-
ja is („*keiknek*” → „*rablónak*”), törli továbbá a „szívárvány” erőtlen és kissé redundáns
(„*égi*”) jelzőjét. Ezzel (közel) egyidejűleg a 25'-ben nominalizálja az „*apokaliptikus kan-
ca*” attributív szó szerkezet melléknévi determinánsát, jelentéssűrítő kompozíciót alkot
vele, s azt újabb attributív szó szerkezetbe kapcsolja alaptagként: „*rühes apokalipszis-
kanca*”. Ez csak formálisan is vagy háromszoros 'áttétel'. (Vö. a napló 1977. április 10-
én kelt soraival.)

2.5.3.8. Az (ε)-ban (5. táblázat középső oszlopa a 2.5.2.2. alatt) a 28'': „*világgá a
gondot kibontja,*” sor határozójának translativusi-factitivusi viszonyraggal való megfor-
málásában szerepet játszhatott a „világgá kürtöl” 'feltűnő módon híresztel' analógiás
hatása, ami viszont egyfelől pejoratív használatú (vö. *MÉrtKSz*: 807), másfelől nem felel
meg teljesen a lírai én versbeli szerepvállalásának. A 28.: „*világra a gondot kibontja*”
végleges változat sublativusi esetraggal alakult határozója külső helyviszonyt jelöl: a 'vi-
lág (ítélőszéke) elé', ami már adekvát a versmagatartással.

2.5.3.9. A 31.'-ben a „panaszkönyv” jelzője még a *baṣar*, a 31.'' = 31.: „(s kint) az
országos panaszkönyvbe –” sorban már az „országos”. Ezt a kifejezést TOLCSVAI NAGY
GÁBOR kissé laza és lapos poétikájú megoldásnak tartja, amely véleménye szerint némi-
képp rontja a költemény választékosságát (vö. TOLCSVAI NAGY: 1998. 167 és kk.).

2.5.3.10. A (δ) 33': „*fakadj ki te fohász, te árva,*” és a végleges 33.: „*kiszakad a fo-
hász az árva*” sor modalitása és állítmányának szemantikája is különbözik egymástól. A
„*kejfakad*” 'indulatos szavakban kitör, (indulat, jókedv) kitör valakiből' kontextuális (álta-
lam így aktualizált) jelentésével szemben a „kiszakad” kontextuális jelentése a 'kiválva
valamiből megszűnik vele a kapcsolata' jelentésmozzanatot is tartalmazza (vö. *MÉrtKSz*:
700 és 730), ami tovább erősíti a lírai én által képviselt értékrend és a vele szemben álló
erők értékeinek konfliktusát.

2.5.4. Az elemzett szintaktikai – szemantikai, esetleg 'csak' formai (sorrendi) revíziók jobbára a szöveg mezoszintjén, valamint a kommunikációegység-, illetőleg a mikroegység-összetevők szintjén történtek. A befogadó oldaláról többnyire a versattitűd és a stílus tényezőivel motiválhatók.

2.5.5. A fenti megállapítások kiegészítésül először GÖRÖMBEIT, majd TOLCSVAIT idézem.

2.5.5.1. GÖRÖMBEI interpretációja szerint: „az *Elhúllt bolondok nyomán* 1977 áprilisában vallja meg egy közvetlen vita kifejezőkényszerében a jó ügyek elrendelésszerű képviselését mint életelvét, költői programját (...) Az »elhúllt bolondok« a szépség, igazság, jószág rendíthetetlen képviselői, tehát ugyanazoknak az alapvető erkölcsi értékeknek a védelmezői voltak, amelyekre a *Menyegző* ifjú párja esküdött. S ha nem sikerült is megteremteniük közösségi méretűen azokat, kísérletük az emberség értékeinek védelme révén még »elbukásuk« esetén is »ünnepély« (...) Arról vall ez a vers, hogy amíg ő él, addig mindig lesz »májusért fölkelt beszéd«, addig mindig tiltakozni fog a romlasztó közönyösség ellen, a szent ügyek beszennyezése ellen (»ha a zászló a veszejtők lábain kapca...«). Amit cselekszik, az nem a »vátesz« magára maradása, hiszen nem kuruzslásra vállalkozik, hanem »világra a gondot kibontja«, megmutatja a bajokat, szól az értelmesebb, szebb emberi életért. Nem »váteszként« cselekszik, hanem megítélő szellemi-erkölcsi hatalomként (...)» (GÖRÖMBEI: 1992. 277).

2.5.5.2. TOLCSVAI pedig többek közt megállapítja, hogy „az *Elhúllt bolondok nyomán* egyik legfeltűnőbb jellegzetessége, a korábbi korszakokhoz képest megnövekvő fogalmiság, a vizuális imaginatív részek kismértékű visszaszorulása. Ez a változás az áttétel nélküli megformálás fontosságát mutatja, azt, hogy már nem annyira lényeges az imaginárius tér-idő folytonosság fölépítése az egyes versszövegekben, a gondolati rendszer léphet annak helyébe (...)» (TOLCSVAI NAGY: 1998. 170).

2.6. „Már megakadok minden szónál” (Balassi Bálint lázbeszéde)

A *Balassi Bálint lázbeszéde* az *Így írlak versbe* című ciklus (1973 – 1977.) egyik darabja. Vázlata a 9. ábrán látható, valószínűleg 1976-ból (esetleg 1977-ből) (NAGY: 1980b. 198).

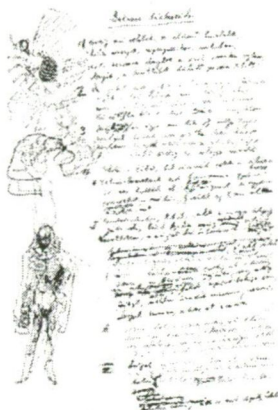
2.6.1. Naplójában 1977 márciusában említi többször is Nagy László a költeményt. Első feljegyzései róla a következők (NAGY: 1994. 377, 378):

március 7., hétfő

Kínlódtam a Balassi-verssel, de nem hiába, gondolom. Kész 3 versszak (majdnem!), a többi pedig a fejemben. Csak az istenke segítene továbbra is, ill. segítene jobban, mint eddig.

március 8., kedd

Balassi-versemet nézegettem sokáig, alakul, nehezen. Holnap délelőtt lehet, előbbre jutok.

9. ábra

2.6.2. Annak, hogy az irodalomtudósok fölfigyeltek a (f)irkalapok jelentőségére is, jó példája GÖRÖMBEI ANDRÁS következő megállapítása (lásd a 9. ábrát): „Ehhez a vershez Nagy László mindkét műzsáját segítségül hívta: nemcsak leírta, hanem le is rajzolta Balassi Bálint lázbeszédét. A kézirat margóján egy vad katona ábrája, fölötte eszményivé stilizált, hanyatt fekvő, lehunytt szemű, csupa lélek arc, efölött pedig undorító dongók, hatalmas, petéző potrohhal. A halálra ítélt vagy halálra szánt szépség a vadság és züllés közepette, kiszolgáltatva a rohasztás impériumának. Ez a vízió mozgatta Nagy Lászlót (...)” (GÖRÖMBEI: 1992. 329). Mennyire más ez az arc, mint például a 6. táblázat (α) jelű oszlopában a változat alá, illetőleg a végleges szöveg utolsó versszakai elé nem csak helykitöltés miatt applikált, közismert Balassi-portré. (A kép forrása: *Verstár. A magyar líra klasszikusai*, Arcanum Digitéka, Budapest, 1998.)

A következő naplóbejegyzések már a vers befejezésének fázisairól számolnak be (NAGY: 1994. 380, 381):

március 12., szombat

Megindul a vers, ma a végére járok. Igen súlyos a forma, nyelvileg győzni kell, hogy ne legyen rögzös, hiszen elszabadult, kiszakadt mondandó ez, Balassi lázbeszéde! És vigyáznom kell, hogy amennyire lehet, mai legyen. Különben miért is írnám!... A Balassi-verset befejeztem, de nagyon sok a javítani való. Így kilenc versszak. Már megakadok minden szónál.

március 14., hétfő

Nagyon bizakodva hozzáfogtam a vershez... Haladok, haladok, jó lesz a vers. Már, már tisztán látom, egészen látom. Csak türelem, türelem... A Balassi-vers kész. 11-re befejeztem. Örvendek.

március 15., kedd

Reggel a *Balassi lázbeszédét* legépeltem. Jó vers. A szerk.-ben Alföldy elolvasta: tetszik neki. Nem adom le mostanában.

A költemény verbális matériáját a 6. táblázatba foglaltam. A táblázat első, (α) jelű oszlopa a 9. ábrán látható füzetlap verbális összetevőjét tartalmazza. A végleges, nyomtatásban megjelent változat ezúttal is a jobb margó mentén olvasható.

Az utolsóként idézett naplórészlet már a költemény utóéletével kapcsolatos, 1977 júniusából (NAGY: 1994. 417):

június 23., csütörtök

Két verset adtam az Új Írásnak: *Kérés, nem teljesítve, Balassi Bálint lázbeszéde*. Meglátjuk, Feri mit szól hozzájuk. – Jován kétségbeesve jött: fél a Balassi-versestől, letolják érte, mondtam vegyük ki a lapból, ugyanis betördelték már.

2.6.3. Az (α)-hoz képest jelentősebb javítás összesen tizenkét sorban tapasztalható a végleges változatban. A változtatásokhoz a következő minikommentárokat tudom hozzáfűzni.

(α)	BALASSI BÁLINT LÁZBESZÉDE
1 Ördög már veletek, ti álszent hivatok,	1 Ördög már veletek, ti álszent hivatok,
2 hités uraságok, csipkegallérban, csuhában,	2 hités uraságok csipkegallérban, csuhában,
3 kik arcomra <i>dongtok a kárt örvendeni</i> rajtam,	3 kik arcomat dongva a kárt örvenditek rajtam,
4 dongók, a Szentlélek dühödt pirosa kitilt.	4 dongók, a szentlélek dühödt pirosa kitilt.
5 De jöttök, <i>csak jöttök</i> sátorom száján <i>beúszva</i>	5 De ti bejöttök sátorom száján szalag gyanánt,
6 <i>vagytok sötét lobogó ami bécsig élér</i>	6 utatok sötétül Bécsig, hol jó hír a gyászvár.
7 <i>*neki* örömbír, nekem fekete *cirkusz,* zsolozsma</i>	7 Hány sértett fenség marka eresztett szemfedőnek,
8 <i>*? * szemfedelem.</i>	8 csipeszes inkvizíciónak, ti dogma-dongók!
9 *Dögbanyák,* az ágyú nem lök oly mérges tojásh	9 Dögbanyák, az ágyú nem lök oly mérges tojásh
10 amilyent farotok csöve pököd< <az> eleven húsr	10 amilyent farotok csöve pököd eleven húsr,
11 homlokom kínja nektek oszmán nyalánság <i>tálon</i>	11 homlokom kínja nektek oszmán nyalánság, vissza,
12 ördög már veletek, ördög, ki világra csinált.	12 ragadatok Belzebúbra, ki világra kúrt!
13 Pokolé a tábor, hol vitéznél több a <riban> >kurva<	13 Pokolé a tábor, hol vitéznél több a ringyó

5. Vázlatok a költészet forrásvidékein. Néhány (f)irkalap Nagy László Képes Krónikájából

14	s teknőc-lovasoknak csak hasa-me- nése gyors –	14	s teknőc-lovasoknak csak hasa-me- nése gyors –
15	ti nem hullotok el, ** kitagadom	15	Ti nem hulltok el, de sorsom kitaga- dom
16	<közületek> »körötökből« »a körből, mert bűn, hogy veletek egy hiten éltem.	16	innen, mert vétek, hogy egy-hiten veletek éltem.
17	Csontváz-deákom, halál, imhol e virágos kalpag	17	Csontvázdiák, te, halál, tiéd a rózsás kalap,
18	játsz vele, húzd fejedre, amíg ** e világot	18	kobakodra húzd és ámulj amíg én a világot.
19	levetkezem, a májust, bár fülemüle- szóval bélelt	19	vetkezem, a májust, bár fülemülesz- óval bélelt,
20	<?> <hullámzó füvet, vetést>	20	margarét-gombos rétet levetek s zöld mezőt.
21	<?>		
22	margarét-gombos réteket vetek le, ezüst mezőt.		
23	Lovam delfin-szökése torkig érő kalászá- ján	21	Delfin-szökésű ló torokig habzó kalász közt
24	semmi, az Óceán tajtékja, semmi, a Nap	22	már semmi, az Óceán habzata semmi, a Nap
25	arany sebe »nagy sebe« »?« semmi, hold apáca-haskérge, semmi,	23	férfiseb-láza, a mátka-ezüst haskéregű Hold
27	csillagok, *mátkám* töredék ezüstöm, semmi.	24	s töredék aranyaim: csillagok, elszórt semmi.
28	Csikóm delfin-szökése torokig érő kalá- szon,		
29	semmi, az Óceán habzata semmi, a Nap		
30	nagy sebe *láza,* az apáca-*haskérgű* Hold,		
31	csillagok, **		
32	Lengyel Zsuzsána, citera et ecetera	25	Lengyel szép Zsuzsánna, citera et cetera,
33	s kitől fürdő forr fel, a hölgy és mó- kusa semmi,	26	s kitől fürdő forr fel, a Hölgy és mókusa, semmi,
34	doboz tömlőben gyűrűm *,* kezé- ben <?>	27	doboz-tömlőben gyűrűm, hontalan voltam semmi,
		28	hervadj le földig, te rózsás kalapos halál!

1554 – 1594

- 29 Szent vagyok, költő-vitéz, akit sebein
 30 átgyalázott, piszkolt, gyilkolt az arany
 Kamarilla
 31 kátránnyá rontva a vért, de a vers
 Pelikán,
 32 valakihez pirosa áttör időn s ködön.
- 33 Ördög már veletek, oltottmész-ruhám
 dörog,
 34 zsinórzata villám, nem esem hanyatt
 se orrlag,
 35 angyalaim karolnak égbe, s majd
 krónika csácsog:
 36 címere hárfa – hungarus volt, isten-
 telen.

6. táblázat

2.6.3.1. Az (α)-ban végrehajtott javítások, úgy tűnik, nem annyira nagy horderejűek, mint például az *Új évszak jön* esetében (lásd a 2.3.3. alatt), valószínű tehát, hogy kidolgozottabb változat lehet (mint annak (α) variánsa, lásd 1. táblázat a 2.3.2. alatt). Azt azért nem állítanám, hogy a javítások csupán stilisztikai jellegűek.

2.6.3.2. Az (α) 3.: „kik *arcomra dongtok a kárt örvideni* rajtam,” kommunikációegységétől szintaktikai összetevőszervezetében tér el a (végleges változatbeli) 3.: „kik *arcomat dongva a kárt örviditek* rajtam,” sor. A 3. határozója („*arcomra*”) szerkezettag szintű tárggyá változott („*arcomat*”), szerkezettag szintű tárgya mondatszintre emelkedett („*kárt*”), infinitivusi célhatározója („*örvideni*”) állítmánnyá („*örviditek*”), állítmánya („*dongtok*”) pedig módféle határozóvá („*dongva*”) transzformálódott. Mindezek eredményeül – talán – visszafogottabbá vált a halálos sebekről égő lírai én aktivitása, egyáltalán jelenvalósága, egyszersmind dinamikusabbá és visszataszítóbbá is a stáb rajza. (Vö. Nagy László 1977. március 12-i naplóbejegyzésével.)

2.6.3.3. A 6.: „*vagytok sötét lobogó ami bécsig élér*” sor „*sötét lobogó*” metaforáját tömörebb és expresszívabb szerkezet váltotta fel a 6.-ban: „*utatok sötétül Bécsig, hol jó hír a gyászhr.*”, melynek antitézise nemcsak a feszültséget fokozza, hanem minősíti is Bécsét.

2.6.3.4. A 7.: „**neki* örömbír, nekem fekete *cirkusz* *zsolozsma*” sor tulajdonképpen a 6. metaforizációját folytatja, a (végleges változatbeli) 7.: „*Hány sértett fenség marka eresztett szemfedőnek,*” sor viszont egyrészt újabb attribútumokat hoz („*sértett fenség*”), másrészt már az ellenséges hatalmakat fogja vallatóra.

2.6.3.5. Az (α) 12.: „*ördög már veletek, ördög, ki világra csinált.*” sora a felütés megismétlésével indul, s relative 'eufemisztikus' kifejezéssel zár. A 12.: „*ragadatok Belzebúbra, ki világra kúrt!*” sor viszont akár elemi reakciókat is kiválthat, bárhol, bármikor, bárkiből. Meg kell jegyeznem, hogy a „*kúr*” ige sem tagja a „*magyar irodalmi nyelv és a mai magyar beszélt nyelv*” (MÉrtKSz: v) szókészletének. A tájszótár így explikálja a jelentését (B. LÖRINCZY (főszerk.): 1992. 643):

kúr tn ige kúr (Keszthely 1228; Bogy 1159): kö-
zöszül. || Ő: meg~. – Vö. kúrel.

2.6.3.6. A 16.: „<közületek> >körötökből> a körből, mert< bűn, hogy veletek egy hiten éltém.” sor határozói a referált entitások 'közöttiség', illetőleg a 'zárttság', 'közelség', 'összetartozás' szemantikai mozzanatával (vö. *MÉrtKSz*: 776, 793) némiképp ellentmondanak a lírai én identitásának. A 16.-ban („innen, mert vétek, hogy egy-hiten veletek éltém.”) az általánosabb helyvonatkozású „innen” (vö. *MÉrtKSz*: 595) kikapcsolja ezt az ellentmondást.

2.6.3.7. Az (α) 17.: „Csontváz-deákom, halál, imbol e virágos kalpag” sorban a „halál” birtokos személyjeles invokációja, melynek „csontváz” előtagja önmagában is a *halál* megszemélyesítője (vö. *MÉrtKSz*: 208), nem csupán kedélyes(kedő), már-már meghitt, hanem nyelvtanilag a lírai én birtokává is teszi a *halált*. Abszurdum. A 17.-é: „Csontvázdiák, te, halál” valamelyest távolságtartóbb. A régies, de tréfásnak is minősülő „kalpag” (vö. *MÉrtKSz*: 640) éppenséggel maradhatott volna is, akárcsak a „deák”.

2.6.3.8. A 18.: „játsz vele, húzd fejedre, amíg *? e világot” sor egyrészt szintén bensőséges(ebb) kapcsolatra utal a lírai én és a *halál* között, másrészt részletezőbb, lassúbb is, mint a 18.: „kobakodra húzd és ámulj amíg én a világot” végleges megoldás.

2.6.3.9. A (végleges) 21.: „Delfin-szökésű ló torokig habzó kalász közt” sornak az (α)-ban (lásd 6. táblázat a 2.6.3. alatt) két előzménye is van, az egyik a 23.: „Lovam delfin-szökése torkig erő kalászán”, a másik a 28.: „Csikóm delfin-szökése torokig erő kalászon,” sor. E variánsok lényegében csak a „lovam”, „csikóm” elemekben különböznek egymástól, de megegyeznek egyrészt abban, hogy birtokos személyjeles alakjaik mind a birtokost, mind a birtokot egyedítik, jöllehet itt a lét a tét, nem kevesebb, mint hogy a lírai én nem pusztán a saját lovától búcsúzik, hanem a lótól általában, végső soron az élettől; másrészt abban is, hogy valamelyest a 'kalász hullámozása'-nak irányába mozdítják ki a képet (szemben a 21. (végleges) változattal).

2.6.3.10. A 23.: „(a Nap) / férfiseb-láza, a mátka-ezüst haskérgű Hold” végleges sorváltózat metaforái nemcsak antropomorfizálják az égitesteket, hanem olyan tartalmakat vonnak a Nap és a Hold (egyébként is) szimbolikus jelentéskörébe (például a „férfiseb” kifejezés által), amelyek jobban megfelelnek a vershelyzetnek, a lírai én attitűdjének, mint akár a 25.: „(a Nap) / arany sebe >nagy sebe< >?< semmi, hold apáca-haskérge, semmi,” akár a 30. „nagy sebe *láza,* az apáca-*haskérgű* Hold,” melyekben az „apáca” előtag úgy szólván kissé bizarr. (A végleges változat 28-36. sorainak nincsenek megfelelői a füzetlapon.)

2.6.4. A rekonstruálható revíziók általában logikai ellentmondásokat oldanak fel szintaktikai, illetőleg lexiko-szemantikai eszközökkel, vagy a költemény képrendszerét teszik expresszívabbé.

2.6.5. Vázlatos kommentárjaim lekerekítéséül először ezúttal is az irodalmár GÖRÖMBEI ANDRÁST – s közvetítésével a szintén irodalmár KISS FERENCet – idézem, majd a nyelvész TOLCSVAI NAGY GÁBORT.

2.6.5.1. GÖRÖMBEI ANDRÁS monográfiájában kitűnő elemzést nyújt a 'pelikánvers'-ről (GÖRÖMBEI: 1992. 325-333), miközben fejtegetéseibe szövi KISS FERENC megállapításait is. „A Balassi Bálint lázbeszéde a *Kortárs* 1977 szeptemberi számában jelent meg, s a decemberi számban már elemzés készült róla az év *Kortárs*-közleményei

rovatban, amikor pedig megjelent a *Jönnék a harangok értem* című kötetben, a kritikák sorra kiemelték, KISS FERENC irodalomtörténeti léptékben mérve is remekműnek minősítette és lényeglátó jellemzését adta: »Most *Balassi Bálint lázbeszédé*-ben új csoda tanúi lehetünk: olyan meghasonlásé, mely a sorsra és a régi magyar versre való ráhangoltság folytán kényszerít ámulásra: aki így tudott elmenni, ura volt a sorsnak, s az elveszőben is hatalmas étellel szemben is volt hatalma a maga méltóságát megőrizni. A szerep tökéletességében az évszázadokon átívelő én megkettőzése legalább olyan esztétikai nyereség, mint az azonosulás: a reinkarnáció egy történelemből megvalósult változata.« (GÖRÖMBEI: 1992. 329.) GÖRÖMBEI végül arra jut, hogy a 'pelikán-vers' „tág belső horizontú összegző vers, hangja az átoktól a szentségig, az iróniától az áhitatig váltakozik. Összetett, küzdelemben egyensúlyt teremtő ars poetica jellegű alkotás” (GÖRÖMBEI: 1992. 332).

2.6.5.2. TOLCSVAI NAGY GÁBOR némileg másként értékeli a költeményt. „A *Balassi Bálint lázbeszédé* drámai monológjára a versbeszéd stílusának (nem szimmetrikus) kettőssége jellemző: egyrészt az emelkedett, már mindenben fölülelemelkedő megszólalás, másrészt a prófétai hang indulatos, dühös kifakadása: egyrészt a személyes sors utolsó, a transzcendenciát még egyszer a maga teljességében fölillantó (vagy fölillantani kívánó) pillanatához, valamint a végső kérdések igényéhez illő választékos, ünnepélyes regiszter, másrészt a tehetetlen, de igaza tudatában szent dühből fakadó vulgaritás. Magát a teljes versszöveget azonban a retorizált emelkedettség jellemzi (melynek egyik jele a ketszerűen ismétlődő, kezdő és záró átokmondó megszólítás)... A transzcendencia részleges kiürülése nem maradhat nyelvi következmény nélkül, ezért a lírai hős a lassan számára is részben hiábavaló ellenállásban olyan nyelven szólal meg, amely nem tudja azt az összetettséget nyújtani számára, amelyet az 1952-től kidolgozott nyelv tudott. A vizuális imagináció által létrehozott lírai tér-idő folytonosság redukálódása a mitológia terét szűkíti és a lírai hős cselekvési lehetőségeit korlátozza, immár szükségszerűen, de a kötetben hullámozó mértékben és érvénnyel. E korlátozást igyekszik oldani a klasszicizáló, irodalmi emelkedettségű, pátoszos és retorizált beszédmód, csak rész sikerrel. A vers stílusa azért is különleges a Nagy László-életműben, mert a monológban sűrűn előforduló többes szám második személyű megszólítások ezúttal konkretizálva a káosz negatív oldalának képviselőit célozzák meg.

A *Balassi Bálint lázbeszédé* nem csupán Nagy László életművében az utolsó, minden korlátja ellenére nagy erejű vers, amely még egyszer összegzi a tragikus lírai látásmód poétikáját, hanem valójában egyike az ilyen beszédmódú költeményeknek a magyar líra eddigi történetében is.” (TOLCSVAI: 1997. 177-178.)

2.6.5.3. Az idézett megállapítások megegyeznek abban, hogy a 'pelikán-vers'-et jelentős alkotásnak ítélik. A költemény esztétikai értékét illetően azonban már számottevő véleménykülönbségek vannak a szerzők közt. „(...) Esztétikai nyereség (...)”, „(...) egyensúlyt teremtő ars poetica (...)” – olvashatjuk KISSTŐL, illetőleg GÖRÖMBEITŐL. Jellemző a „(...) versbeszéd stílusának (nem szimmetrikus) kettőssége (...)”, „igyekszik oldani a klasszicizáló, irodalmi emelkedettségű, pátoszos és retorizált beszédmód, csak rész sikerrel” – írja TOLCSVAI. A különbségek mibenlétére nehéz lenne megnyugtató válaszokat formálni. Úgy tűnik mindenestre, hogy az esztétikai minőségek is jócskán ki vannak szolgáltatva, talán nem is annyira a kutató elvárásainak vagy ízlésvilágának, mint inkább a mindenkori szociokulturális kontextus paramétereinek. S aligha lehet perdöntő,

mondjuk az a tény, hogy például a *Versben bujdosó* című kötetet, amikor 1973-ban jószerével még ki sem jött az Athenaeum Nyomdából, már szétkapkodta az ország.

2.7. „Formába kalapálnom nehezebb” (A gengszterekhez)

A *gengszterekhez* a *Vidám üzenetek* című ciklus (1973 – 1977.) egyik darabja. Vázlata a 10. ábrán látható, valószínűleg 1975-ből (NAGY: 1980b. 138).

10. ábra

2.7.1. A vers közvetlen előzményeiről a költő naplója tájékoztat. 1975 februárjában a következő följegyzések születtek vele kapcsolatban (NAGY: 1994. 10, 11-12):

február 21., péntek

(...) Most jövök a Zeneakadémiáról, most hagytam a taxiban a pénztárcámat, kb. 2000 forint + személyi igazolvány – nagyon bánt. Már egyszer történt velem ilyen, a taxisnő visszahozta. Reménykedjek? Várok majd az új [igazolvány]ra a rendőrségen?

február 22., szombat

(...) Pénztárcámat csak várom, a megtalálónak, aki visszahozza, 500 forintot adnék. Igazolványom most: az autóbuszberlet.

február 25., kedd

(...) A gengszteres vers elindult, fejemben kész már teljesen, formába kalapálnom nehezebb; jó ritmus, erősen hülye vagy brutális rímek – ezekért kínlódok, iparkodom. Kell bele naivitás is.

2.7.2. A 10. ábra jobb oldalán föltartott kezű férfi látszik, kezében virággal – a költemény egyik sorát vizualizálja.

A költő 1975. február 28-án készült el a végleges változattal, naplójában ezt jegyezve föl *A gengszterek*höz: „Javítom a gengszter-verset; gépelem” (NAGY: 1994. 13).

A költemény verbális anyagát a 7. táblázatba foglaltam. A táblázat középső, (α) + (β) jelű oszlopa a 10. ábrán látható füzetlap szövegrészletei közül a korábbi(nak tekinthető), jobb oldali, (γ) jelű oszlopa pedig a későbbi sorváltozatokat tartalmazza, melyeket hozzárendeltem a bal margó mentén olvasható végleges változat soraihoz.

A GENGSZTEREKHÖZ		(α) + (β)	(γ)
elrablott s megkerült igazolványom okán			
1	Önök életrevalók, önök ügyesek,		1''' önök életrevalók, önök ügyesek
2	ruganyosak, a Rossszal örök jegyesek,		2''' <i>romlással</i> örök jegye- sek x *álkoszorút* *álkulcsot, *güzü- *?*
3	álarcot vesznek, álne- vet, álkulcs-füzért,	3' Önök <i>bordják</i> az álarcot álkulcs-fü- zért,	3''' Álarcot vesznek, álnevet, álkulcs- füzért
4	álkoszorút, mit büzzel a güzü izélt,	4' s *?*, * – * <i>bocsánat</i> * – a <i>bűn üzenet</i> .	4''' Álkoszorút, * <i>mert</i> * <i>bordják a bűn</i> *örömet*
5	ájulok, ahogy a másét kebelezik,	5' *?* ahogy a *?*	5''' <i>Ámulok</i> , ahogy a
6	áltában a kassza- mackót kibebelezik!	6' áltában a kassza- mackót kibebelezik.	6''' Áltában a kassza- mackót kibebelezik. y <i>naivak <is></i> <*örök*>
		3'' *?* a <i>bűn örömet</i>	
		4'' <i>viselik, ahogy</i> *álarcot, *ál-kulcs- füzért	
		5'' <i>Ámulok</i> , ahogy a másét kebelezik	
		6'' áltában a kassza- mackót kibebelezik	
7	Nekem kínom a szakma: borosta, penész	7' <i>Egyetlen sort is leírnom</i> <i>szörnyű nehez,</i>	7''' *?*, * borosta, *?*
8	kiüt egy sorért is, lassan jön érte pénz,	8' <i>kiüt a penész</i> , lassan jön érte a pénz,	8''' kiüt *?* is, lassan jön érte pénz
9	s önök rámjöhetnek, halleluja harsan,	9' s önök rámjöhetnek, „halleluja” harsan,	
10	s föltámad a kéz, mert a stukker a hasban!	10' s <i>fönt remeg</i> a kéz, mert a <i>kés</i> a hasban.	

5. Vázlatok a költészet forrásvidékein. Néhány (f)irkalap Nagy László Képes Krónikájából

11	Hála, hogy titkon vált meg tőlem a tárca,	11'	<Hála, hogy <i>tudtom</i> <i>nélkül tűnt el az a</i> <i>pénz</i> >	
		11''	Hála, <hogyan titkon <i>tűnt</i> > > <i>titokban ba-</i> <i>gyott</i> < el a pénz meg	
			tárca,	
12	s kár, hogy az én bárcámmal mentek a táncba –	12'	s kár hogy a < <i>saját</i> > *bárcámmal* mentek a táncba.	
13	mellőzték volna, kéznél a kuka, bele!	13'	<i>Eltépní tüstént, ott van a</i> kuka, bele!	
14	Mert az én képem s nevem is rossz ka- bala.	14'	< <i>kiderült,</i> > > <i>ugyanis</i> < a nevem s képem: rossz kabala.	
15	Viselte Karesz is, a teleki-téri,	15'''	Viselte Karesz is, a teleki-téri,	
16	s lebukott márvány- ingben, urak, meg- éri?	16'''	s lebukott már- ványingben, urak megéri?	
17	Nem hasonlítunk – sért ez a személyesdi,			
18	bolygó nevemet vissza a lényem esdi,			
19	énem hasad másképp s félnem elég nagy ok:			
20	megölnék s kistülhet: gyilkosom én va- gyok–			
21	Merengek, íme, cí- mem és nevem alatt,			
22	címerem nézem, pil- lézi rám a havat,			
23	s látom a Nagy Raz- ziát, és hajlok a hitre:			
24	nem buknak végül önök se Örök Sittre,			
25	úgy anyalkodnak: jót összehoznak sokat,			
26	s kárhozom én, hogy ne legyünk azono- sak.			

7. táblázat

(α) + (β) és (γ) változat (lásd a 7. táblázat oszlopaiban)

2.7.3. A verssoroknak általában két változatuk van, némelyiknek három. A lényegesebb javításokat a végleges változat sorainak száma szerint kommentálom röviden.

2.7.3.1. A 3.: „álarcot vesznek, álnevet, álkulcs-füzért,” sornak két változata van, a 3'': „*? * a bűn örömet” azonban alig rekonstruálható. Miután a költő a (γ)-ban a 3': „Önök hordják az álarcot álkulcs-füzért,” → 3''': „Álarcot vesznek, álnevet, álkulcsfüzért” → 3.: „álarcot vesznek, álnevet, álkulcs-füzért,” elé beszúrt két sort, az 1'''-t: „önök életrevalók, önök ügyesek” → 1.: „Önök életrevalók, önök ügyesek,” és a 2'''-t: „romlással örök jegyesek” → 2.: „ruganyosak, a Rosszal örök jegyesek”, e sor(változatok)ban fölöslegessé vált az „önök” megszólítás. Az „álnevet” szövegszó csak később kerülhetett ide, amikor kidolgozta a 17., 18.: „Nem hasonlítunk – sért ez a személyesdi, / bolygó nevemet vissza a lényem esdi,” stb. sorokat, amelyek előfeltételezik a(z „álnevet”) szóalak korábbi előfordulását.

2.7.3.2. A 4.: „álkoszorút, mit búzzal a güzü izélt,” előzményeit, a 4': „s *?, * – *bo-csánat* – a bűn üzenet.” → 3''4'': „*? * a bűn örömet / viselik, ahogy *álarcot, * ál-kulcs-füzért” → 4'''': „Álkoszorút, *mert* hordják a bűn *örömet*” sorokat szinte teljes egészében törölte. Ezzel mentesítette a sort és a verset is a „Kékfény”-szerű oknyomozó bűnügyi krónika ballasztjaitól, amik nyilvánvalóan tompították volna a szarkasztikus hangvétel élet. A „mit búzzal a güzü izélt,” kommunikációegységet (vonatkozó mellékmondatot) nem kommentálom.

2.7.3.3. Az 5. számú sorváltozat(ok)ban, az 5'' = 5'''-ban: „Ámulok, ahogy a másét kebelezik”, a 'csodálkozik valamin' passzív szemlélődést kifejező „ámul” igét (vö. MÉrtKSz: 41) az erőteljesebb, 'eszméletét veszítve valahova esik' jelentéssel kontextualizálható „ájul”-ra (vö. MÉrtKSz: 14) cserélte ki, s ezzel energikusabb, ironikusabb is lett a lírai én megütkezésének kifejezése.

2.7.3.4. A 7': „Egyetlen sort is leírnom szörnyű nehéz,” leíró jellegű megállapítását a 7.: „Nekem kínom a szakma: borosta, penész” sorban a „kínom a szakma” metaforával tette tömörebbé, egyszersmind epésebbé is. A 8.: „(penész) / kiüt egy sorért is, lassan jön érte pénz,” sorral egybevetve jól megfigyelhető itt is annak az intenciónak az érvényesülése, amit naplójának február 25-i bejegyzése (lásd feljebb) irányoz elő: „jó ritmus, erősen hülye vagy brutális rímek”. (Lásd még: „kebelezik / kibelezik”, „személyesdi / esdi”, „hitre / Sittre,” stb.)

2.7.3.5. A 10.: „s föltámad a kéz, mert a stukker a hasban!” és a 10': „s fönt remeg a kéz, mert a kés a hasban.” sor viszonyában két eltérés is figyelmet érdemel. Az egyik a „remeg” és „föltámad”, a másik a „kés” és a „stukker” különbsége. Az előző a statikus és dinamikus oppozíciójában ragadható meg. A „remeg” ige 'rázkodik, fél valamitől' jelentésmozzanatával (vö. MÉrtKSz: 1156) kevésbé kifejező, kevésbé érzékelteti a lírai én felháborodását, haragját, mint a „föltámad” a maga 'újra mozgásba jön, (új) erőre kap, fellázad' jelentésszövegeivel (vö. MÉrtKSz: 393). – A 10. ábra rajza elég egyértelműen a „föltámad”-dal alakult sort vizualizálja. Különösen szerencsés lenne bizonyosan tudni, hogy melyik keletkezhett korábban, a rajz vagy a „föltámad a kéz” verbális változat. Nem zárható ki ugyanis, hogy a rajz készült el hamarabb, s a kézirat 10': „s fönt remeg a kéz, mert a kés a hasban.”, kevésbé kifejező sorát igazítva az ábrához, született meg a végső verbális változat. Ezt valószínűsíti az a tény is, hogy a „föltámad a kéz” szerkezet nem található meg a (f)irkalapon. Az ilyen jellegű információk sokat segíthetnének a verbális

és a vizuális nyelvi összetevő viszonyának, együttműködésének jobb megismerésében. – A másik javítás is élénkíti a hangnemet, hiszen a „*kész*”-sel szemben a „*stukker*” az argó eleme (vö. *MÉrtKSz*: 1226). Veszteség viszont a „*kéz*” ↔ „*kész*” „*brutális*” belső rím.

2.7.3.6. A 11. sor (lásd 7. táblázat a 2.7.2. alatt) és variánsai: 11': „*<Hála, hogy tudtom nélkül tűnt el az a pénz>*” → 11'': „*Hála, <hogy titkon tűnt> >titokban hagyott el a pénz meg tárcá,*” → 11.: „*Hála, hogy titkon vált meg tőlem a tárcá,*” az 'ellop' háromféle körülírását tartalmazza, a 11' tényszerűen, a 11'' és 11. megszemélyesítéssel.

2.7.3.7. A 13': „*Eltépní tüstént, ott van a kuka, bele!*” szinte cimborálva korhol oda a gengszterökhöz, míg a 13.: „*mellőzték volna, kéznél a kuka, bele!*” tárgyyszerűbb és távolságtartóbb, tehát találébban illeszkedik a vers egészébe.

A 17-26. soroknak nincs megfelelője sem az (α) + (β), sem a (γ) jelű változatokban. (A (γ) x. sora lényegében beépült a szövegbe, az y. viszont törlődött.)

2.7.4. A *gengszterek*hez esetében rekonstruálható javítások inkább hangulati, stilisztikai jellegűek.

3. A (f)irkalapok az alkotás grammatikájáról

A (f)irkalapok a versek kihordásának különböző stádiumait őrzik. Olykor csupán egy-egy ötlet áll rajtuk, máskor a javított, majdnem kész alkotás. Legtöbbször azonban valamely közbülső verzió. Az eltéréseket jól szemléltetik például a *Verseim verse* című költemény változatai (lásd a 2.4.1. alatt az 5. és 6. ábrán). Persze két vagy több változat ugyanarról a költeményről elég ritkán található a képes krónikában. Ebből az is következik, hogy analógnak tekinthető kihordási stádiumok nemigen tanúsíthatók vagy tipizálhatók. A „versért folyó, változatos napi küzdelmek” processzusából bizonyos alkotói tendenciák, módszerek, eljárások így is kirajzolódnak. Közülük inkább csak a jellemzőbb vonásokat próbálom a dolgozatom anyagából kiemelni, összefoglaló jelleggel, utalásokkal és egy-két további kommentárral.

3.1. A javítások, változtatások nyilvánvalóan az alkotói intenció szolgálatában állnak, amelynek megvannak és úgy-ahogy rekonstruálhatók is a szociokulturális dimenziói és az egyéni motivációi egyaránt. Az előbbire az *Elhúllt bolondok nyomán* (lásd a 2.5. alatt), az utóbbira a *gengszterek*hez című költemény (lásd a 2.7. alatt) lehet a tipikus példa.

3.2. Javítások valamennyi szövegszinten bekövetkezhetnek, és hatással lehetnek a szöveg valamennyi organizációformájára. Bármilyen indítatásúak is, a formai és a szemantikai architektonikát (a formációt és a sensust) egyaránt érintik, érinthetik.

3.3. A változtatások alapvetően kétfélék lehetnek: inkább értelmi-logikai és inkább stilisztikai természetűek.

3.4. Az értelmi-logikai jellegű javítások nyilvánvaló célja a tematizáció árnyalása, a tiszta gondolatmenet, világos logikai relációk, az áttetsző vershelyzet és egyenes -attitűd kialakítása, valamint az ellentmondások feloldása, mint például az *Új évszak jön* felütése (lásd a 2.3.3.2. alatt) esetében. A feszes, világos kompozíció fontosságára többször utal a költő is, többek közt az *Elhúllt bolondok nyomán* című költemény kapcsán is (lásd a 2.5.2.1. alatti naplófeljegyzéseit).

3.5. Azt hiszem, nyilvánvaló az inkább stilisztikai jellegűnek minősíthető javítások célja is. Tipikusan lásd a *gengszterek*hez című költeményt (a 2.7. alatt). Stilárisan is fontosnak mutatkozik a szintaktikai környezet ilyen vagy olyan átpozicionálása, lásd példá-